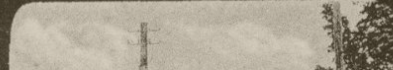

Boorn & Boerschop

Jaargang 28 / 2018

Een uitgave van de heemkundevereniging Borne
Verschijnt 3 keer per jaar

STATIONSWEG

Groet uit Borne

Nummer 2

BENNIE WILMINK autobedrijven

ONDERHOUD ALLE MERKEN - ONDERHOUD ALLE MERKEN - ONDERHOUD ALLE MERKEN

Tijdelijk APK €18.⁹⁵

Bij jaarlijkse onderhoudsbeurt

GRATIS!

En bij Jaarlijkse onderhoudsbeurt

**VOORDEELPAS MET
VEEL ACTIE VOORDELEN!**

SPECIALIST IN BANDEN
Altijd Actie prijzen voor banden!

Twentelaan 21
7609 RE ALMELO
Tel: 0546 - 85 00 01

Secr. Engelbertinkstraat 10
7495 TW AZELO
Tel: 074 - 266 33 63

Westerval 16
7545 MZ ENSCHEDE
Tel: 053 - 430 46 30

WWW.BENNIEWILMINK.NL

Samenwerken aan **resultaat.**

Wil je iets bereiken dan is samenwerking essentieel. Wij bij Oude Wolbers begrijpen dat. Samen met onze opdrachtgevers en partners gaan we voor kwaliteit en resultaat. Ambitie, vakmanschap en creativiteit zijn onderdeel van onze genen. Bovendien staan wij altijd open voor nieuwe inzichten. Benieuwd naar onze manier van (samen)werken? **Bezoek oude-wolbers.nl of bel direct 074 - 266 13 64.**

BOUWONDERNEMING
OUDE WOLBERS
VASTGOEDPROJECTEN

☑ PROJEKTONTWIKKELING ☑ NIEUWBOUW ☑ ONDERHOUD ☑ RENOVATIE ☑ WONINGBOUW ☑ DUURZAAM ☑ LANDELIJK ☑ 24-7

Colofon

Bestuur van de vereniging

Annemarie Haak (voorzitter), Bertie Velthuis, (secretaris), Frank Mars (penningmeester), Leo Bult, Harrie Rouhof, Hans Nijhof en Henriëtte ten Tusscher (leden).

Secretariaat

Welemanserf 5, 7622 HT BORNE
tel.: 074 266 70 79
e-mail: info@heemkundeborne.nl

Website

www.heemkundeborne.nl

Lidmaatschap

Persoonlijk lidmaatschap € 20,- per jaar
Gezinslidmaatschap € 26,- per jaar.

Bank

Rabobank Borne, rek.nr.:
NL43RABO0145637409

Redactie Boorn & Boerschop

J. Haak en A. Tanke

Redactieadres

Van Deinsteestraat 33, 7621 XL Borne.
tel.: 074 266 43 92
e-mail: boornenboerschop@ziggo.nl

Ondersteuning en advies

H. ten Thije en J.J. Grootenboer

Omslag ontwerp

J. Haak

Inzenden kopij

Aan het redactieadres. De redactie kan bij publicatie in overleg met de auteur artikelen, inkorten, splitsen en redigeren.

Uiterste inzenddatum volgende nummer

15 oktober 2018

Foto's in dit blad

De redactie heeft haar uiterste best gedaan rechthebbenden te achterhalen. Mocht u van mening zijn dat u rechten kunt laten gelden op afgebeelde foto's, dan kunt u zich melden bij het bestuur van de vereniging.

Verspreiding

Via boekhandel Bruna, VVV, Museum Bussemakerhuis en de penningmeester van de vereniging, allen te Borne.

Losse nummers

€ 4,00 (porto € 2,00)

Abonnement

Inbegrepen bij het lidmaatschap van de heemkundevereniging.

Overname van de inhoud van dit blad, of delen daaruit, is uitsluitend toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Grote foto op de voorpagina

Ansichtkaart "groet uit Borne"
(Bron: Gemeentearchief Borne)

Inhoud

Colofon	<i>Redactie</i>	1
Nog geen knoop om ergens aan te zetten. Bornebroek herrijst in de jaren na de Tweede Wereldoorlog	<i>Anja Tanke</i>	2
Een e-mail uit Australië	<i>Harry Rouhof</i>	8
Mededelingen van het bestuur	<i>Bertie Velthuis</i>	10
De vergadering van de buurtvereniging Azelosestraat	<i>Bennie Nijhof</i>	11
Het gat in het gewelf	<i>Jaap Grootenboer</i>	12
Overlijdensoorzaken van Borne-naren ruim een eeuw geleden (1877 tot en met 1906)	<i>Annie Weusthuis</i>	14
Privacywet AVG	<i>Frank Mars</i>	21
Uit het leven van Gerard Wensink (1906 - 1987). Deel 5	<i>Gerard Wensink (schrijver dagboek) en Leo Leurink (inleiding)</i>	22
Zomaar een onbekende Borne-naar	<i>Ton Boswerger</i>	26
Moo wet d'r wel road met	<i>Zwier Kremer</i>	27
Gemeentelijke herindelingsperikelen in de jaren '60	<i>Robert Platenkamp</i>	28
Uit Bornse bodem: het ontstaan van een tentoonstelling	<i>Anne Ponten</i>	32
Nog leverbare uitgaven		35

Nog geen knoop om ergens aan te zetten Bornerbroek herrijst in de jaren na de Tweede Wereldoorlog

Anja Tanke

“Als je dan terug komt bij je vernielde huis, kom je er pas achter wat er allemaal weg is. Je hebt nog geen knoop om ergens aan te zetten, dat is raar.”, vertelt Gerard Slot over zijn geboortehuis aan de Hoeselderdijk in Bornerbroek. Ruim 30 gezinnen zijn door oorlogshandelingen in april 1945 alles kwijt. Wat gebeurde er in Bornerbroek in de nadagen van de oorlog? Na de bevrijding is daar direct hulp nodig. Hoe ging dat toentertijd, wie hielpen er en wat deed de overheid?

Begin april 1945 zijn de zuidelijke provincies en delen van Gelderland bevrijd van de Duitse overheersing. Koningin Wilhelmina is terug in Nederland. De opmars van de bevrijdingslegers is niet meer te stoppen.

In Twente wordt strijd geleverd door Britse legeronderdelen die optrekken vanuit de Achterhoek. Via Enschede gaat het op 3 april richting Borne. Dezelfde dag nog wordt Borne bevrijd, Zenderen en een klein deel van Bornerbroek op 4 april. Canadese legeronderdelen hebben op 4 april Delden bevrijd, zij trekken door naar Borne en nemen de posities over van de Britten¹⁾.

De bevrijding van het overige deel van Bornerbroek lijkt nabij, maar niets is minder waar. Er volgen nog een aantal dagen van felle strijd. Een groep fanatieke Duitsers heeft stelling genomen ter hoogte van de Hoeselderbrug en de brug in de Entersestraat van het Twentekanaal en verdedigt zich met man

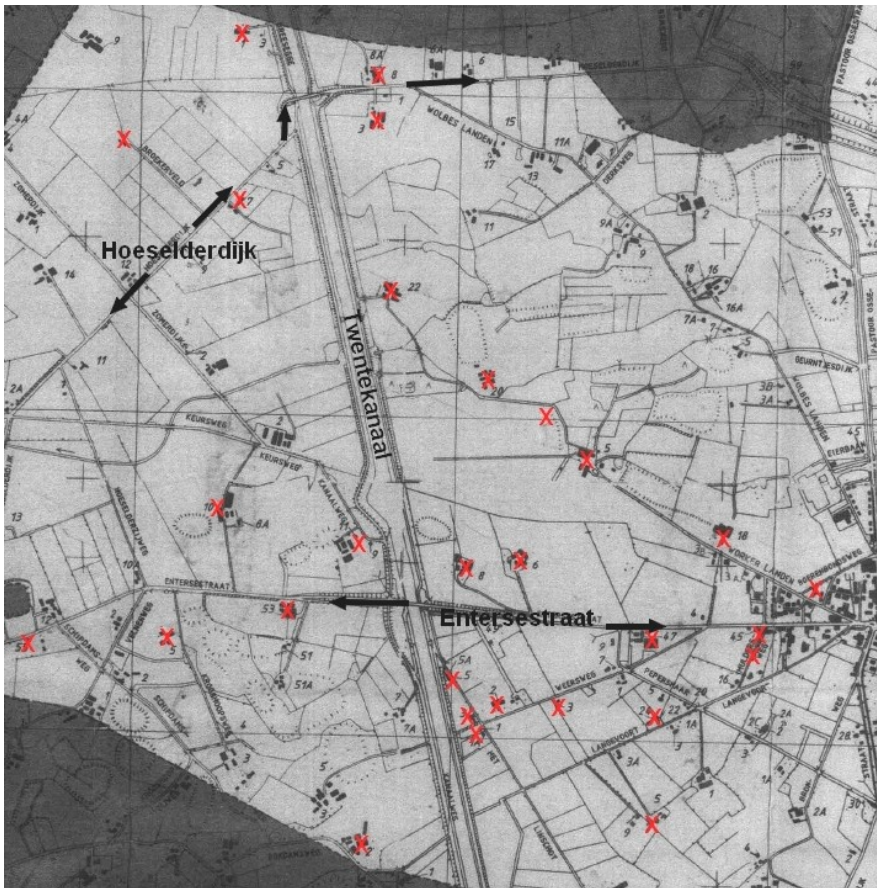
en macht. Zij worden bestookt door geschutstellingen van de Canadezen vanaf het Tusveld en daardoor liggen grote delen van het dorp in de vuurlinie. De gevolgen zijn dan ook verschrikkelijk. Mensen ontvluchten hun huizen. Vee wordt zoveel mogelijk elders ondergebracht. Er zijn twee dodelijke slachtoffers te betreuren: de kleine Johan Ooms en mevrouw Platenkamp-Tiehuis²⁾.

In de nadagen van de oorlog zijn in onze gemeente op circa 37 adressen gebouwen geheel of gedeeltelijk verwoest, waarvan zeker 30 boerderijen. Het grootste gedeelte ervan ligt in Bornerbroek³⁾. Het dorp is bevrijd op 8 april maar betaalde een hoge prijs.

Veel boerenbedrijven lopen grote schade op⁴⁾. Postcommandant A.W. Arts van de Rijkspolitie te Bornerbroek schrijft een rapport over de boerderij van de familie Haarhuis: *“De boerderij toebehorende aan de gebroeders Haarhuis, bestaande uit woon-*

Boerderij van de familie Bokdam aan de Bokdamsweg. Deze werd op 7 april 1945 volledig verwoest.^{5 en 6)}

Op basis van archiefonderzoek is aangegeven waar de getroffen boerderijen lagen.

huis en daarin aanwezige vee-stallen alsmede de daarachter staande schuur met daarin aanwezige varkensstallen, in de dagen van 4 t/m 8 april 1945 door oorlogsgeweld geheel zijn afgebrand, waarbij zogoed als de gehele inventaris bestaande uit huisraad, vee, varkens en gereedschappen verloren is gegaan. Bedoelde boerderij lag in de nabijheid van het Twentekanaal, waar de Duitsers langs de dijk lagen opgesteld en kwam alzo in de vuurlinie te liggen van de Canadezen. Het was onmogelijk om deze boerderij in die dagen te naderen en kon er in het geheel geen hulp geboden worden.”⁷⁾

Bornse werkwilligen aan de slag in Bornerbroek⁸⁾

Direct na de bevrijding van Bornerbroek geeft het gemeentebestuur opdracht om

de getroffen te helpen door de inzet van een groep van zogenaamde werkwilligen⁹⁾. De gemeente onderneemt snel actie omdat de nood hoog is en “van Wederopbouw zijde kon de eerste tijd daaromtrent niets verwacht worden”, aldus gemeentearchitect Van Hal. Met ‘Wederopbouw zijde’ bedoelt hij het Bureau Wederopbouw Boerderijen van het toenmalige ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening.

De Bornse werkwilligen gaan onder leiding van een medewerker van de gemeente en L. Huisman, een voorman van de Grontmij aan het werk bij 30 door oorlogsgeweld gedupeerde boerderijen. De mannen ruimen puin en sorteren nog bruikbare materialen. Ze worden bewaard voor hergebruik bij tijdelijke huisvesting en stallen.

Landbouwgronden die door tanks en granaten zijn omgewoeld worden geëgaliseerd en afrasteringen worden hersteld. Kadavers van omgekomen vee worden begraven. Door de inspanningen van de Bornse mannen kunnen de boeren hun tijd besteden aan hun familie en aan de verzorging van vee en land want het is noodzakelijk dat er ingezaaid en begraasd kan worden. Landelijk gezien is het zeer slecht gesteld met de voedselvoorziening.

De groep werkwilligen bestaat gemiddeld uit 30 personen. Hun loon, 49 cent per uur, wordt betaald door de gemeente. De laatste loonbetalingen dateren van 19 mei. Dit zou betekenen dat de groep, hetzij in wisselende samenstelling en

Waarnemend burgemeester W. van de Sandt doet een oproep in de Bornsche Courant van 14 april 1945 ten behoeve van de getroffen in Bornerbroek. Er is kleding nodig, vooral onderkleeding voor ruim 300 personen.

grootte, ruim een maand in Bornerbroek heeft geholpen.

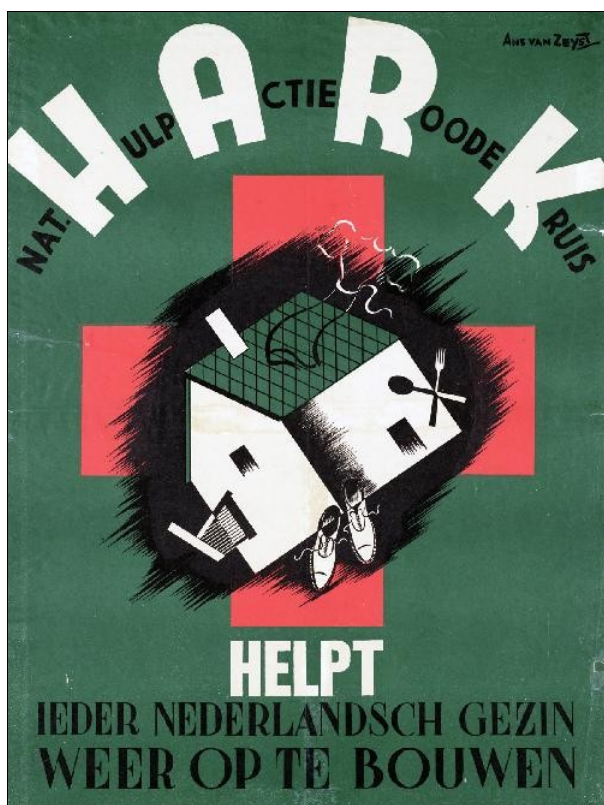
De gemeente zorgt ook voor de maaltijden. In de fabriekskeuken van Spanjaard in Borne worden de maaltijden bereid voor de zogenaamde 'opruimingsdienst'. De mannen eten hoofdzakelijk erwten- en veldbietensoep, zuurkool en koolraap. De eerste maaltijden zijn verstrekt op 9 april 1945, de laatste op 5 mei.

Dankzij de hulp wordt de basis gelegd voor vervangende onderkomens voor mens en dier, de zogenaamde noodboerderijen en noodstallen. De herbouw van deze onderkomens en na verloop van tijd de permanente bebouwing, worden gecoördineerd door het Bureau Wederopbouw Boerderijen. Over de wederopbouw wordt verderop in dit artikel meer verteld.

Er is hulp nodig, niet alleen bij opruimwerkzaamheden. De burgemeester doet op 14 april een oproep in de Bornsche Courant aan de ingezetenen om zoveel en zo snel mogelijk kleding in te zamen voor de getroffen en in Bornerbroek. Landelijk gezien komt het Rode Kruis in actie.

H.A.R.K.

Het Rode Kruis organiseert in de zomer van 1945 haar H.A.R.K.-actie. De afkorting staat voor Hulpactie Roode Kruis. Een nationale actie met als doel 'Helpt ieder Nederlandsch gezin weer op te bouwen'. In de zomer van 1945 worden lokale

Affiche van de H.A.R.K.-actie¹⁰⁾

Treffen van noodvoorzieningen in 1945 door het plaatstelijk bureau Wederopbouw¹¹⁾

	Naam eigenaar (e) / pachter (p)	Voorziening
1	J. Altink	Noodwoning en noodstal
2	J. Asteleijner (e)	Noodstal?
3	E.J. Bokdam (e)	Noodboerderij
4	G.F. Braakhuis (e)	Noodwoning en noodstal
5	G.F. Broekhuis	Noodwoning en noodstal
6	G.H. Dreijerink (e)	Noodwoning
7	Gebr. H.B en J.A. Haarhuis (e)	Noodboerderij
8	B.H. Hinzenveld (e)	Noodwoning en noodstal
9	J. Hofste (e)	Noodwoning en noodstal
10	G. Koelen (e)	Noodstal
11	J.H. Kolvoort (e)	Barak en noodstal
12	A. Krooshoop (e)	Noodboerderij
13	B.J. Lubbers	Noodwoning
14	J.H. Oosterveld (e)	Noodboerderij
15	G.J. Perik (e)	Barak en noodstal
16	J. Perik (e)	Herstel schade woonhuis en noodstal
17	M. Platenkamp (e) B. Meulenkamp (p)	Noodwoning
18	H.J. Reimers (e) J. Platenkamp (p)	Noodwoning en noodstal
19	G. Schuttenbeld (e)	Noodstal
20	J. Sietsma (e)	Noodstal
21	H. Slot (e)	Noodboerderij en noodstal
22	G.J. Sonder	Barak en noodstal
23	A.B. Timmerhuis(e)	Noodboerderij en noodstal
24	J.G. Westerik (e)	Noodboerderij
25	W.G. Wilmink	Noodwoning en noodstal
26	W.G. Wilmink (e) A.H. Exterkate (p)	Barak en noodstal
27	W.G. Wilmink (e) H.J. Platenkamp (p)	Noodboerderij
28	W.G. Wilmink (e) A.H. Platenkamp (p)	Noodboerderij
29	W.G. Wilmink (e) A.M. Holtmaat (p)	Noodwoning
30	G. Wissink (e) B. Meulenkamp (p)	Noodstal
31	G. Wolters (e)	Noodboerderij

comités in het leven geroepen voor het inzamelen van geld maar vooral ook goederen. Alles is welkom: huisraad, kleding en ook gereedschappen. In Borne, Hertme, Zenderen en in Bornerbroek worden comités gevormd die voortvarend aan de slag gaan. De taken worden verdeeld. Er zijn verschillende subcomités die zorgen voor de inzameling van goederen, voor opslag en sortering en voor de inzameling van geld¹²⁾. Dit laatste wordt bijeengebracht door giften maar vooral ook door acties van bijvoorbeeld de padvinderij en een voetbalwedstrijd. In totaal levert de H.A.R.K.-actie in onze gemeente een bedrag op van fl. 13.385,81 en 25 vrachtwagens met goederen. Met de gelden worden spullen gekocht en de goederen worden zorgvuldig verdeeld.

Het kastje dat de familie Slot ontving uit de inzameling door het lokale H.A.R.K.-comité.

Alles wat overblijft gaat naar andere geteisterde gebieden in Nederland¹³⁾.

Bij het parochiehuys in Bornerbroek worden vrachten huisraad bezorgd. De familie Slot aan de Hoeselderdijk ontvangt een kastje. Niet de gevraagde kledingkast maar een wat kleiner model. Nu is deze kast een pronkstuk in het huis van een kleindochter¹⁴⁾.

Zoals we hier voor hebben kunnen lezen is in de eerste maanden na de oorlog de hulp aan Bornerbroek vooral lokaal georganiseerd. De overheid neemt landelijk de wederopbouw voor haar rekening. Zeer belangrijk in de eerste maanden na de bezetting is het herstel van bedrijfsgebouwen en de boerderijen. De economie moet weer gaan draaien en er is voedsel nodig. Het Bureau Wederopbouw Boerderijen (BWB) is verantwoordelijk voor het plaatsen van de zogenaamde noodboerderijen als tijdelijke voorziening en voor het realiseren van de latere permanente bebouwing.

Het plaatselijk bureau Wederopbouw¹⁵⁾

Ook in onze gemeente wordt een kantoor van BWB gevestigd. Het wordt gehuisvest in het gemeentehuis en bemand door H.J. Oude Lansink (van beroep opzichter/tekenaar) uit Zenderen en G.J.W. Overdijk (van beroep aannemer, bouwkundig opzichter) uit Bornerbroek. Oude Lansink begint eind mei 1945 met zijn werkzaamheden, Overdijk begint een paar weken later.

De werkzaamheden van de heren houden verband

Bureau Wederopbouw Boerderijen¹⁶⁾

Het Bureau Wederopbouw Boerderijen (BWB) is opgericht op 15 juli 1940 met als doelstelling de door oorlogsgeweld beschadigde of verwoeste boerderijen te herbouwen. Landelijk ligt het aantal beschadigde of verwoeste boerderijen ten gevolge van oorlogshandelingen boven de 54.000. De dienst heeft tijdens de oorlog zoveel mogelijk doorgewerkt maar het ging allemaal zeer moeizaam. Nadat zuidelijk Nederland is bevrijd, komt de herbouw weer langzaam op gang. Men start met de bouw van noodboerderijen of barakken en noodschuren. Deze worden zoveel mogelijk gebouwd op de bestaande fundering met bruikbare bouwmaterialen van de verwoeste boerderij. De noodvoorziening wordt eigendom van BWB en moet na herbouw van de nieuwe boerderij worden afgebroken. Er is te weinig geld voor herbouw en daarom zijn getroffen vaak genoodzaakt zelf de kosten te dragen. Aan het eind van 1946 is, mede door het gebrek aan hout, arbeidskrachten en brandstoffen, nog geen enkele nieuw gebouwde boerderij bedrijfsklaar.

Hoe ging BWB te werk? Nadat de noodvoorziening is gerealiseerd, werd de urgentie tot herbouw bepaald. Vervolgens komen alle boerderijen op urgentielijsten waarin staat aangegeven welke boerderijen in welk jaar voor herbouw in aanmerking komen. Als het dan zover is, wordt in overleg met de eigenaar en de door hem uitgekozen architect besproken wat voor het bedrijf een geschikte boerderij is. Om de kosten te drukken gebruikt BWB standaard bestekken en worden bouwmaterialen gebruikt van de bestaande noodvoorziening. Vervolgens maakt de architect een plan waarin hij rekening moet houden met het maximaal herbouwbedrag, standaard bouwvoorschriften, soberheidsvoorschriften, stalhygiëne, brandveiligheid enz. enz. Als het bouwplan wordt goedgekeurd door BWB vindt aanbesteding plaats. Vervolgens dient de lokale welstandscommissie een positief advies af te geven en daarna kan, nadat de gemeente een bouwvergunning heeft verleend, eindelijk de bouw beginnen.

met het organiseren van noodvoorzieningen:

- maken van plattegronden van de boerderijen met bijbehorende materiaalstaten;
- betalen van bouwmaterialen en leveranciers;
- administreren van de aanvragen incl. de kosten van de noodvoorzieningen;
- aanvragen van bouwmaterialen bij de Dienst Landbouwherstel.

In de periode mei 1945 - januari 1946 zorgt het plaatselijke bureau ervoor dat alle aanvragen voor noodvoorzieningen zijn verzonden en de aannemers en toeleveranciers aan de slag kunnen. De bouw moet zo snel mogelijk beginnen om een be-

hoorlijk onderdak voor het begin van de winter te realiseren.

Het is niet duidelijk hoe lang het plaatselijke bureau heeft bestaan, in ieder geval was het nog in functie in januari 1946. Medio augustus 1946 heeft gemeentearchitect Van Hal de leiding over de wederopbouw.

Wederopbouw in de praktijk

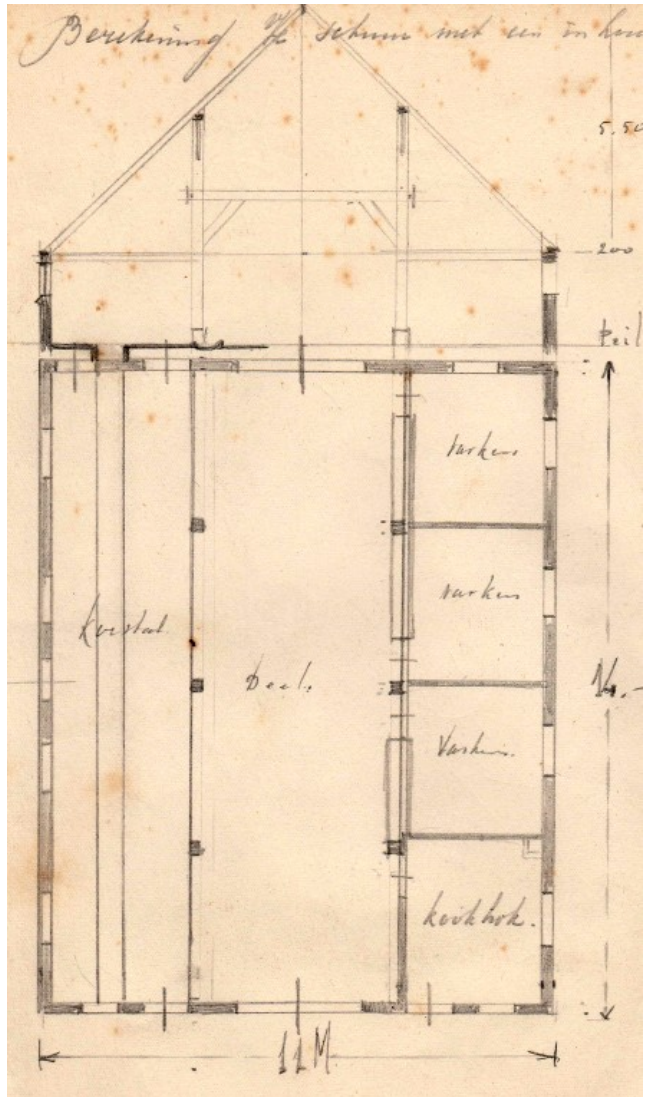
Een noodvoorziening kan van alles zijn. Een uit puin gebouwde woning, een houten barak of zoals bij de families Slot en Schuttenbeld het geval is, een kip-penschuur die voor bewoning geschikt wordt gemaakt. Deze schuren zijn afkomstig van Koedijk uit Almelo. De woonvoorziening en de noodstal van de familie Slot worden betaald door BWB en kosten respectievelijk fl 2584,— en fl. 2485,—. Aannemer Platenkamp voert het werk uit. Lang heeft de familie Slot niet gewoond in hun tot woning opgewaardeerde kippenschuur. Op een gegeven moment hebben vijf van de zeven kinderen longontsteking, de familie is daarom verhuisd naar de noodstal.

Voor alle door de BWB gerealiseerde bouwwerken wordt een huurprijs in rekening gebracht. Voor de familie Slot is het zuur. Zij hadden in 1944 de hypotheek ten behoeve van de boerderij afgelost, de brandverzekering keert niet uit wegens oorlogsschade en er moet nu wel huur betaald worden voor een schamele huisvesting¹⁸.

De bouw- en herstelwerkzaamheden en leveranties van materiaal worden zoveel mogelijk uitgevoerd door lokale bedrijven zoals Oude Wolbers, Platenkamp en Morselt uit Borne en Ensink, Overdijk en Wools uit Bornerbroek. Er is echter gebrek aan van alles. Zo heeft aannemer Meenhuis een aandrijfriem en 20 m loodkabel nodig. Het plaatselijke bureau Wederopbouw vraagt deze aan bij de Dienst Landbouwherstel.

In Borne zijn voldoende arbeidskrachten die in Bornerbroek aan slag willen maar niemand heeft zo vlak na de bevrijding de beschikking over een fiets. Met andere woorden: er is geen vervoer. Daarom doet plv. burgemeester De Graaff een verzoek om fietsen ter beschikking te stellen bij het Commissariaat Noodvoorzieningen¹⁹.

Door de formele opstelling van BWB komen zowel aannemers als de getroffen boeren in de problemen. De uitbetaling van de declaraties gaat zeer langzaam; een verouderd formulier betekent alles opnieuw invullen en aanvragen. Daarnaast zorgt de trage werkwijze ervoor dat medio augustus 1946 verschillende lokale aannemers ruim fl. 18.000,— te goed hebben en daarom willen zij geen bouwmaterialen meer leveren tenzij deze direct worden betaald. Dan zijn er nog de boeren die zelf het merendeel van het bouw materiaal hebben geleverd voor de noodvoorziening. Ook zij worden geacht huur te betalen.

Schets van de noodstal voor de familie Slot²⁰.

De houding van BWB zorgt niet alleen in Borne voor wrevel. In Twente zijn veel burgemeesters dezelfde mening toegegaan: 'men dringt ons een type (niet-streekeigen) op dat ons het minst kan dienen' en 'het bouwseizoen is al verstreken voordat een gunstige beslissing verkregen wordt'. Als dan ook in de Tweede Kamer vragen worden gesteld over de bureaucratische, omslachtige en dwingende werkwijze, steken de burgemeesters van de Twentse plattelandsgemeenten de koppen bij elkaar. Het leidt ertoe dat de Vereniging Nederlandse Gemeenten in actie komt voor de belangen van de gemeenten. Na de eerste moeizame jaren na de oorlog komt de herbouw vanaf 1948 goed op gang²¹.

De eerste jaren na de oorlog is het behelpen. Mensen wonen in noodvoorzieningen en proberen zo goed mogelijk het dagelijks leven weer op te pakken. Langzamerhand verandert het landschap, er wordt gebouwd! Volgens de BWB gehanteerde urgentielijst verschijnen in Bornerbroek mondjesmaat

vanaf 1946 tot 1956 nieuwe boerderijen en stallen. De meeste noodvoorzieningen worden afgebroken. De familie Slot kan in 1950 weer droog en warm wonen want in dat jaar wordt de nieuwe boerderij betrokken.

Schilderij van Anny Slot-Platenkamp van de in 1950 gebouwde boerderij aan de Hoeselderdijk. In verband met de aanleg het Businesspark XL Twente is de boerderij inmiddels afgebroken.

Met dank aan

Gerard Slot en Anny Slot-Platenkamp.

Noten

1. *Boorn & Boerschop* 2017-3. Wie bevrijdden Borne? H. Pol
2. In verdrukking verzet en vrijheid. H. Noordhuis, G.P. ter Braak en M.F.S. Kienhuis. Gemeente Borne 1990
3. Zie documentatiecollectie gemeentearchief Borne nr. 425. Hierin is alle over dit onderwerp verzamelde informatie ondergebracht
4. In de periode februari/maart 1945 zijn de boerderijen van Arkink, Ubbink, Zwijnenberg en Dreierink getroffen door V1's afgevuurd vanaf stellingen in het Nijreesbos. Bron: In Verdrukking, verzet en vrijheid. H. Noordhuis, G.P. ter Braak en M.F.S. Kienhuis. Gemeente Borne 1990
5. Archief Bureau Wederopbouw Boerderijen 1940–1965, dossier 1243. Het archief berust bij de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten
6. Foto collectie gemeentearchief Borne nr. 014025
7. Gemeentearchief Borne. Inventaris secretarie-archief 1929-1960. Inv. nr. 1039
8. Gemeentearchief Borne. Inventaris Secretarie-archief 1929-1960 inv. nr. 998
9. Waarschijnlijk maakte de groep werkwilligen die in Bornerbroek aan de slag ging, deel uit van de zogenaamde opruimingsdienst. Deze groep van 50 mannen heeft eerder de Engelsen geholpen en kon ken-
10. http://www.oorlogsgetroffenen.nl/archiefvormer/Nationale_Hulpactie_Rode_Kruis
11. Deze lijst is een reconstructie van het dossier en is vermoedelijk niet compleet. Gemeentearchief Borne. Inventaris secretarie-archief 1929-1960. Inv. nr. 1039
12. Borne Courant 23 juni 1945
13. Borne Courant 14 juli 1945
14. Informatie verstrekt door de familie Slot.
15. Gemeentearchief Borne. Inventaris secretarie-archief 1929-1960. Inv. nrs. 998 en 1039.
16. <https://cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/publications/boerderijen.pdf>
17. Gemeentearchief Borne. Inventaris Secretarie-archief 1929-1960 inv. nr. 998
18. Archief Bureau Wederopbouw Boerderijen 1940–1965, dossier 1244. Het archief berust bij de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten
19. Gemeentearchief Borne. Inventaris secretarie-archief 1929-1960. Inv. nr. 1039
20. Gemeentearchief Borne. Inventaris secretarie-archief 1929-1960. Inv. nr. 1039
21. Gemeentearchief Borne. Inventaris secretarie-archief 1929-1960. Inv. nr. 1039

BUSSCHERS OPTIEK
 Optometrist OVN Contactlensspecialist
 voor horen en zien

Nijstad 1 Borne • T. 074-2667477

Een e-mail uit Australië

Harry Rouhof

Op het Historisch Informatie Punt (HIP) ontvangen we bezoekers met diverse vragen. Over onderwerpen in oude krantenknipsels, over bidprentjes van familieleden, over genealogie en over foto's van vroeger. Onlangs bereikte ons een bijzonder verzoek. Via het Historisch Centrum Overijssel kregen we een e-mail uit Australië met de volgende tekst:

Hello from Australia. My name is Elly Ferguson (Aarninkhof). We lived in Borne until 1952 when we immigrated to Australia. We lived in Grotestraat, not sure of the number, my parents had a clothing shop and dad was a tailor. After we left the shop was burned down. I wondered if you had any information of that.

Thank You. Elly Ferguson

Marian Kroeze en Henri Westerbeek gingen op onderzoek uit en raadpleegden diverse personen. Een voormalig buurmeisje, Thea Mulder, kon hen vertellen waar hun huis stond aan de Grotestraat. Thea haar ouders hadden een kruidenierswinkel aan de overkant van de straat.

Bovenstaande foto is gemaakt rond 1960 tijdens een renovatie van de Grotestraat door wegebouwfirma Lansink. Rechts van de kerk staan drie panden. In het linkse pand was slijterij Ensink gevestigd. Het middelste pand was de kledingwinkel van Aarninkhof, waar ten tijde van de foto Van Gelder stoffenzaak 'de Prijzenbreker' had. In het rechtse pand was bakkerij Gelink gevestigd.

In de jaren erna brandde het pand van Van Gelder af. Hij verhuisde zijn zaak toen naar de Ennekerdijk, in het pand waar nu, en ook in het verleden, de synagoge was.

In het pand van bakker Gelink begon Bennie Lenferink zijn eerst cafetaria, die hij later verhuisde naar de overkant van de straat. Daarna vestigde Henk Oude Kamphuis hierin zijn automaterialenhandel. Het afgebrande pand van Van Gelder diende als parkeerplaats en werkplaats.

Na slijterij Ensink waren in dit pand een makelaarskantoor, een reclamebureau en herenmodewinkel gevestigd.

Nu zijn in de drie panden de drogisterij De Kruidenrij, kledingwinkel Zó Mooi en verzekeringskantoor OVM gevestigd (foto Henk Vrieling).

Deze informatie bracht in Australië vele herinneringen tot leven. Niet alleen bij Elly maar ook bij haar broer Bill (Wim) Aarninkhof. In haar privé archief vond Marian een klassenfoto van de bewaarschool uit (vermoedelijk) 1946/1947 met zuster Scholastica. Op de foto op de volgende pagina staat links bovenaan Wim Aarninkhof.

Klassenfoto bewaarschool vermoedelijk 1946/1947 met zuster Scholastica.

Bovenste rij van links naar rechts: Wim Aarninkhof, Gerrit Christenhuis, Harrie Drenth, Wim Nijhof, Kees Kemperman, Tonnie Arendsen, Harrie Oude Egberink, ? Morselt (drogisterij).

Daaronder 4e rij van links naar rechts: Harrie Nijhof, Bennie Huls, Fientje Annink, Ineke Nijhof, Annie Oortveld, Ineke Nijhof (Vulcano), Marian Kroeze, Gerda Geuzendam, Berndien Exterkate.

3e rij van links naar rechts: Lidy ten Tusscher, Annie Nijhof, Ria Moller, Netty Rupert, Annie Metz, Gea Eijkholt, Eviee Schuur, Johan Simonetti, Angelica Simonetti.

2e rij van links naar rechts: Betsie Eshuis, Toos Vaalt, Marietje Vaalt, Fientje Grob, Gerda Weustink, Minie Kroeze, Betsie Kleizen, Truus Beernink, Ineke Hofsté.

Onderste rij van links naar rechts: Leo Morshuis, ? Raassing, Albert Raassing, Bart Moller, ? Hassels Mönning, ? van den Nieuwboer, Ineke Heck.

Deze reactie stuurde Wim Aarninkhof:

Dear Henri,

Thank you very much for the photos you sent to Elly Ferguson, my elderst sister. It is very difficult to picture that is where our house stood as we migrated to Australia. Again, thank you for the photos, especially the one of me in the kleuterklas, It brought back many memories.

Regards, Bill (Wim) Aarninkhof.

Ook hun verzoek om (e-mail) contact mogelijk te maken met de kinderen van de families Mulder en Balk, toen ook woonachtig in de Grotetstraat, kon worden gehonoreerd. Hoe een e-mail na 65 jaar buurkinderen weer bij elkaar bracht.

Mededelingen van het bestuur

Bertie Velthuis

Gratis toegang tot Bussemakerhuis

In de Algemene Ledenvergadering van 22 februari jl. is gesproken over de (financiële) afdracht welke door onze vereniging aan museum Bussemakerhuis wordt gedaan. Meer concreet: Door ons wordt jaarlijks per lid € 1,- aan het museum "betaald". Deze handelwijze vindt reeds tientallen jaren plaats. De oorsprong hiervan ligt in het feit dat onze vereniging is voortgekomen uit het museum. Er bestaat dus een historische band met het museum. Afspraak met het Bussemakerhuis is dat ieder lid van onze vereniging vrij toegang heeft tot het museum. Bij het museum ligt hiertoe onze ledenlijst. Wanneer U bij binnenkomst aangeeft lid van de Heemkundevereniging Borne te zijn, wordt dit op deze lijst gecontroleerd. Ons is gebleken dat deze regeling bij onze leden in onvoldoende mate bekend is. Daarom willen wij U hierop bij deze (nogmaals) wijzen. Overigens: Het Museum Bussemakerhuis verzoekt u, indien u be-

schikt over een museumjaarkaart, hiervan bij het bezoek gebruik te maken.

Programma ledenavonden seizoen 2018-2019

27 september 2018 film "Nooit Verteld" over de oorlogsjaren in Hertme;
18 oktober 2018, Huub Scholten Lubberink, opgravingen Bornsche Maten;
21 november 2018, Adrie Roding, 80 jaar vliegveld Twente;
16 januari 2019 Niejoarsvisiet;
27 februari 2019 Algemene leden vergadering;
21 maart 2019 nog nader in te vullen;
24 april 2019 Hans Pol, bevrijders van Borne (Royal Dragoons en Sherwood Rangers).

Alle avonden worden gehouden in de Stefanshof te Borne, aanvang 19.30 uur

De vergadering van de buurtvereniging Azelosestraat

Bennie Nijhof

Op 31 Augustus 1945 was de verjaardag van Koningin Wilhelmina. De eerste Koninginnedag na de oorlog. Er zou een allegorische optocht door Borne trekken en onze straat, de Azelosestraat, wilde evenals voor de oorlog niet achterblijven. Er moest weer een wagen worden gebouwd. Ver voor de grote dag werd er een vergadering belegd bij café Rein Kluinhaar (nu café de Klos).

Ruim voor acht uur liep het achterzaaltje van Rein's café vol met hoofdzakelijk mannelijke buurtbewoners. Bijna allemaal hadden ze vlak voor het naar binnen gaan een sigaar opgestoken. Aan hun rode konen, glimmende neus en oren kon je zien dat ze zich kort voor hun vertrek naar het café flink met groene zeep hadden gewassen. Precies om acht uur opende Chris de voorzitter de vergadering. Hij vroeg de mensen in het zaaltje, waar de sigarenrook inmiddels een mistgordijn had gelegd, met voorstellen te komen. Niemand meldde zich. Zonder verdere plichtplegingen wees Chris toen maar een drietal mannen als wagencommissie aan. Tegensputteren hielp niet. Chris veegde als voorzitter alle argumenten van tafel. Mijn vader, de penningmeester van de buurtvereniging, ging staan. "Denk er aan, mensen, dat we het eenvoudig moeten houden", sprak hij. En voor alle duidelijkheid voegde hij er aan toe: "Want we hebben weinig geld in kas." Bedenklijk kijkend stak Chris de voorzitter zijn hand op. "Daar komt nog bij dat we....." Chris maakte zijn zin niet af. Na enig dralen vervolgde hij al stotterend: "Eh, dat we, eh, geen beroep meer kunnen doen op Johan." Het werd plotseling ijsig stil in het zaaltje.

Johan Spanjaard, mede-eigenaar van de textielfabriek en bewoner van de Villa "Het Witte Huis" was erelid van de buurtvereniging en als zodanig had hij regelmatig financiële tekorten aangevuld. Bij vergaderingen stond hij altijd garant voor een rondje. Als joodse man was hij in de oorlog afgevoerd en niet teruggekeerd.

Chris ging staan. Hij besepte wat een enorme blunder dit was. Nu, bij de financiën, dachten ze pas aan hun overleden erelid. Met een schuin oog naar de caféklok vroeg hij, om de zaak nog enigszins te redden: "En dan verzoek ik jullie nu allemaal te gaan staan om een minuut stilte in acht te nemen voor ons overleden erelid, alstublieft?" Chris hield angstvallig de klok in de gaten. Precies op de tweede riep hij: "Dank u." En direct daarboven op: "O ja, de consumpties zijn nu ook voor eigen rekening." Aanmerkelijk minder luidruchtig dan ze gekomen waren verlieten de buurtbewoners het lokaal.

De wagen kwam er en ondanks dat de uitvoering eenvoudig was, kreeg hij een eerste prijs, vooral ook omdat hij beantwoordde aan het thema van de optocht 'Oranje en Vrede'. Op de wagen zaten de buurtkinderen, verkleed als wereldburgers uit verschillende landen rond een klokkenstoel met oranje klok. Het opschrift luidde: De oranjeklok luidt vrede voor de hele wereld.

Al eerder ging er een eerste prijs naar de Azelosestraat, en wel voor de mooiste straatversiering van Borne ter gelegenheid van het huwelijk van prinses Juliana en prins Bernhard op 7 januari 1937. Johan Spanjaard stelde een vrachtwagen van de fabriek ter beschikking waarmee de penningmeester (met hoed, links voor de boom) die een rijbewijs had, met burens naar een bosperceel (van Spanjaard?) mocht rijden om daar onder andere een grote voorraad sparren op te halen. Voorste rij met vlaggetje: schrijver van dit verhaal.

Het gat in het gewelf

Jaap Grootenboer

Het is natuurlijk geen geheim, dat de Oude Kerk van Borne oorspronkelijk als een katholieke kerk is gebouwd. Dat is heden hier en daar in de kerk nog te zien. Zie bijvoorbeeld de muur- en gewelfschilderingen of de drie nog aanwezige altaarstenen: twee in de vloer en de tafel van het vroegere Nicolaasaltaar in het koor. In de koorwand is nog een sacramentshuis te zien. En in de oostelijke koorwand ziet met nog delen van een piscine. Ook de Bornse kerk moest, als gevolg van de Reformatie, er aan geloven. Dat schreef Sweder II Schele Weleveld in zijn kroniek: *“Anno 1598, feb. 2 wurden zu Borne die altaren und bilder der kirchen gebrochen auff bephel des drosten Johans von Vorst, so es durch die gantze Twent omb volgens die reformierte religion ein zu furen”*. Het geslacht Schele was eerder al overgegaan tot de Lutherse kerk. Maar de drost van Twente stelde, dat de Ridderschap & Steden, de leer van Johannes Calvijn geprivilegieerd hadden. De Ridderschap zond waar nodig Calvinistische predikanten naar de gemeenten en dus kerken van Twente, dus ook naar Borne. Het Heilig Woord moest het gaan doen.

Dat wordt de parochianen opgedrongen. Parochianen, die konden lezen noch schrijven. Ze waren gewend, de verhalen uit de bijbel van de voorganger te leren op een beeldende manier. Zoals het beeld van Christus, hoog in het koor. De Christus als de Rechter met Maria aan Christus' rechterhand en aan de andere kant Johannes de Doper. De heilige verhalen in beelden. Onder de beelden van het Laatste Oordeel, hoog in het koor zien we vaag nog wat engelen, die een oranje gordijn ophouden, Achter het altaar, op de koormuur staan de twaalf apostelen. Voor de parochianen zijn de verschillende heiligen aan beide zijden van de muren te zien, als voorbeelden voor de gelovigen, zodat ze konden leren, hoe vroom te leven.

Rondom de christelijke feestdagen werd de parochie betrokken bij allerlei religieuze spelen in en rond het kerkgebouw. Het zou te ver voeren om een opsomming te geven van de vele spelen rond de even zovele feestdagen. Toch kiezen we er één uit, omdat juist daar nog enkele sporen aanwezig zijn: het liturgisch paasspel. Bij die viering raakte de gehele gemeenschap betrokken. In keurige volgorde werkte de gemeente de paasgeschiedenis af in zang, processie, spel en gebed. In de volgorde van het evangelie: De intocht van Jeruzalem, het lijden en sterven van Christus, Zijn opstanding en de komst van de Heilige Geest op Pinksteren.

Mocht de Bornse parochie het lijdensverhaal precies vieren, zoals het geschreven is, dan zou de passiesgeschiedenis beginnen met het Feest van de Intocht. Daarbij werd dan gebruik gemaakt met een meestal houten ezel, waarop een beeld van de Messias.

Het Rijksmuseum te Enschede bezit een fraai exemplaar. Rond het verhaal van de begrafenis, de hemelvaart en het pinksterfeest kwam de gemeente in beweging. Eerst vond er een processie plaats, waar als het ware de palmezel voorging. Die intocht verbeeldde een palmezel, met op de rug de figuur

van Christus in koninklijke dracht. Het volk juichte en zwaaide met palmtakken, zoals in de tijd van Christus. {Het Rijksmuseum te Enschede bezit een mooie palmezel uit ± 1300 en gemaakt in Zuid-Duitsland.}

Op Goede Vrijdag was er de symbolische begrafenis. In een -meestal beschilderde kist- werd of een beeld van Jezus of een crucifix ten grave gedragen. Een mooi "Hemelvarend beeld" is nog te zien in het Kurhausmuseum in Kleef. Het is gemaakt door Meester Arnt van Kalkar en Zwolle en dateert uit 1476. Een dergelijk beeld werd dan symbolisch begraven in de genoemde kist en rustte daarin tot de Paasmorgen.

Op Paasmorgen werd het beeld uit de kist gehaald en op het hoofdaltaar geplaatst. Op die dagen wordt de Opstanding van de Heer luisterrijk gevierd en uiteraard niet alleen in Borne. Uit Oldenzaal bijvoorbeeld, de moederkerk van alle parochies in Twente, is bekend dat in de 15^e eeuw, in de nacht voor Pasen rond drie uur, twee van de oudste kanunniken symbolisch het Christusbeeld nog liggend in de kist bewaakten. De mannen hielden de wacht bij het graf, melodieën zingend met zachte stem. De zondag daarna zou de Paasmorgen aanbreken. Rond drie uur in de nacht luidden de klokken. Dan kwam er een jongen van de Oldenzaalse kapittelschool, begeleid door de schoolmeesters de kerk in, wanneer dan het beeld uit het graf

Hemelvarend beeld uit ca 1740 in het Frankisches Museum Feuchtwangen.

werd gehaald, zongen ook zij op zachte toon een bijpassende hymne. De kanunniken en enkele vrouwen brachten het Christusbeeld naar het hoofdaltaar. Het beeld werd plechtig op het altaar geplaatst. Daar bleef het veertig dagen staan: de veertigdaagse Paastijd tussen Pasen en Hemelvaart.

Hemelvaart. Dan gaat de hemelopening een rol spelen. Het wordt dan ook duidelijker, hoe belangrijk de opening is. Het is ook af te lezen in de gewelven van de Blasiuskerk van Delden. Daar is ook een hemelopening, maar daar zijn de gewelvschilderingen gedeeltelijk aanwezig, die betrekking hebben op de vieringen rond Hemelvaart. De enkele engelen, die de martelwerktuigen van de Heer dragen: het kruis, de geselpaal, de spons en de palmtak: Het leed was voorbij: het is volbracht.

Dan haalt men het beeld van de Verlosser los van het altaar en wordt op de grond, vóór het koor en onder de hemelopening geplaatst. Boven op de gewelven heeft de koster achter een katrol plaats genomen. Het spel kan beginnen. Vrouwen en soms ook kinderen, verkleed als engelen komen aan en vertellen de priester hun verbazende ontdekking: het graf van de Heer was leeg!! De vrouwen spelen de rol van Maria Magdalena, Maria, de moeder van Jacobus, Salomé. Apostelen zijn er bij en zij zingen in koor. Een koor dat luidkeels de bijpassende psalmen laat horen, begeleid door luide muziek. Tijdens het zingen trekt de koster het beeld naar boven, tot het in het duister van de zoldergewelven verdwijnt. Een regen van rozenblaadjes daalt neer op de gelovigen.

Op de eerstvolgende pinksterzondag zal de heilige hemelopening nog één keer worden geopend. Het is de dag, waarop de beloofde Geest van God wordt herdacht. Het wordt ook wel de verjaardag van de kerk genoemd. De bijpassende hymne: Veni creatos Spiritus moet luid worden gezongen. Een duif, meestal een beeld van een duif, wordt tijdens het zingen van de hymne neer gelaten. Dan wordt de opening voor een jaar gesloten. In de Calvinistische

Boven: de hemelopening in de Oude Kerk in Borne. Onder: de rijkelijk versierde hemelopening in de Blasiuskerk in Delden.

Republiek voorgoed. Daar krijgt de opening een andere naam. Het zou geschikt blijven bij de nodige begrafenissen en er graven moeten worden geopend. Wie de begrafenisplechtigheden in de Kronieken van Sweder II Schele leest, weet wel beter.

Vóór de begrafenis zelf staan de kerkdeuren de hele dag open. Voor wat betreft de zorg van de kerk voor haar kunstwerken heeft zij een niet al te beste naam! Vooral bij restauraties, mede als het gaat op ontdekte schilderijen of de {resten van} grafelementen schrijft Mr. P.C. Bloys van Treslong Prins: "Zelfs in Borne, waar de grafsteenen vóór de restauratie van enkele jaren geleden {het boek is van 1925!} onder de planken vloer lagen, heeft men kans gezien de versieringen weg te kappen of te stelen." De kerk verloor aan het eind van de negentiende eeuw haar epitafen en rouwborden. De schilderijen verdwenen onder een kalklaag. Deze muurschilderingen werden echter rond 1920 bij een restauratie herontdekt en mede onder aandrang van de toenmalige Rijksdienst voor de Monumentenzorg zo goed als mogelijk gerestaureerd. Het blijft toch belangrijk, dat de resten er nog te zien zijn. Hoe dan ook, de oude verhalen worden nog steeds verteld. Het verhaal van de volle betekenis van de oude verhalen in het Nieuwe Testament.

Bronnen:

- Mr.P.C .Bloys van Treslong Prins – Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden etc., Utrecht 1925
- J.J. Grootenboer – De Oude Kerk van Borne, Hengelo, 2006
- Justin Kroeze – {m.m.v. Ike de Loof} – Heilige graven in Groningen, In Groninger Kerken, no.4, okt. 2006
- Saskia van Lier – van Hemelpoort tot hellenmuil, Assen/Groningen 2008
- Henk van Os – Beelden van de Achterkant, In Beeldenstorm no. 5, Amsterdam 2001
- Dr.C.P.J. van de Ploeg – Het gat in de hemel van de Der Aa-kerk in Groninger kerken, juni 2001
- Joh. Tripps – Das handelne Bildwerk in der Gotik, Berlin 2000-II
- Dr.A. van Veldhuizen – Uw goedheid kent geen jaargetijden, Kampen 1930

Overlijdensoorzaken van Bornenaren ruim een eeuw geleden (1877 tot en met 1906)

Annie Weusthuis

Het gemeentearchief van Borne herbergt interessante zaken. Zo ook een aantal mappen met overlijdensbriefjes. Deze mappen zijn vele tientallen jaren onopgemerkt gebleven. Alle reden dus om ze eens te onderzoeken. Het heeft weinig zin uitsluitend een overzicht van de briefjes te maken met de overlijdensoorzaken. Het is veel interessanter deze gegevens in een breder verband te plaatsen. Dat is gebeurd door tevens gebruik te maken van andere gegevens zoals de jaarlijkse 'Staat van de gemeente'. Dit is een jaarverslag dat de gemeente moest opstellen voor de provincie. Hierin werd de stand van zaken over diverse onderwerpen zoals de omvang van de bevolking, de belangrijkste gespreksonderwerpen van de gemeenteraad, de financiën van de gemeente en politie weergegeven. Vooraf moet wel de opmerking worden geplaatst dat de cijfers over de omvang van de bevolking in deze verslagen niet altijd betrouwbaar zijn. Een enkele keer startte men het nieuwe jaar met een ander inwoneraantal dan waarmee men op 31 december was geëindigd. Maar over het geheel genomen zal deze informatie betrouwbaar zijn. Ook de website www.wiewaswie.nl bood veel handzame informatie. Dit is een website waar onder andere geboorte-, huwelijks- en overlijdensakten opgezocht kunnen worden.

De overlijdensbriefjes

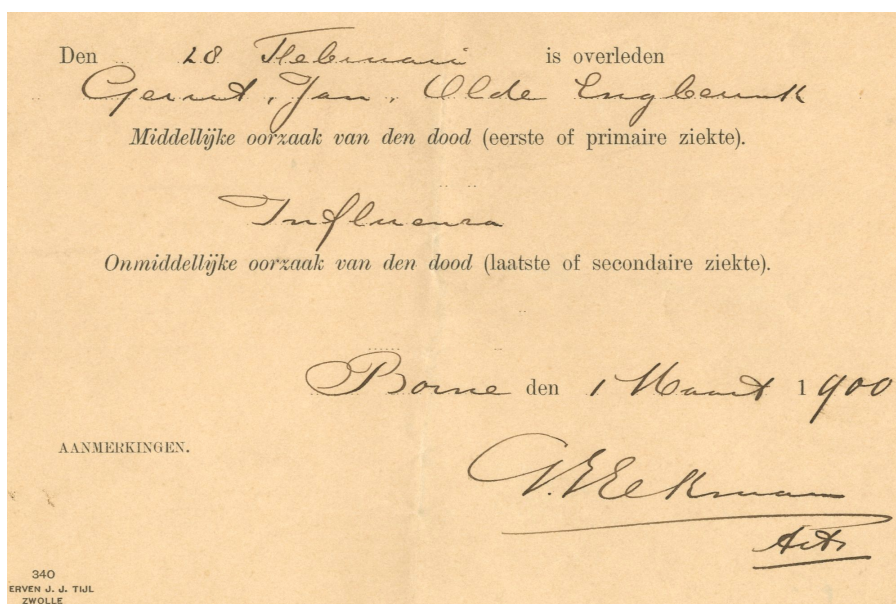
Er zijn 1.984 overlijdensbriefjes bewaard gebleven over een periode van 30 jaar, 1877 tot en met 1906. Deze briefjes hebben betrekking op 1.989 overlijdens. In deze periode stierven in de gemeente Borne in totaal 2.736 personen.¹⁾ Dus van 72,7% van de in deze periode overleden Bornenaren weten we wat de overlijdensoorzaak was. Van de jaren 1897, 1903 en 1904 zijn geen briefjes bewaard gebleven maar er zijn ook jaren waarin het aantal briefjes meer dan 90% van het aantal overledenen van dat jaar bedraagt. Van het jaar 1894 zijn zelfs twee meer overlijdensverklaringen aanwezig dan het aantal overledenen. De briefjes zijn vrijwel allemaal afgegeven door de lokale artsen Schoemaker, Hul-

hoff en Eekman. Een enkele keer is de verklaring ondertekend door een arts uit Delden, Hengelo of Almelo, waarschijnlijk bij afwezigheid van de Bornse dokter.

De arts was verplicht deze zogenaamde doodsschouw te verrichten. Hij werd daarvoor betaald door de gemeente. Over 1881 bedroeg de jaarlijkse vergoeding voor vaccinaties, doodsschouw, (re) vaccinaties en het constateren van epidemische ziekten fl. 125 per jaar.²⁾ Dat staat anno 2018 gelijk aan een bedrag van € 1.337,37.

De arts moest de overlijdensoorzaak via een briefje aan de gemeente melden. Meestal staan de verklaringen op voorgedrukte briefjes, waar de arts alleen nog zijn eigen naam, de personalia van de overle-

dene, de doodsoorzaak en datum hoefde te vermelden. In de loop van de jaren veranderden de briefjes. Vanuit de overheid werden er categorieën oorzaken opgegeven en kon men volstaan met het vermelden van een nummer. Voor doodgeborenen werden in de loop van de tijd speciale formulieren ontwikkeld. Hierop moest meer informatie worden vermeld, zoals de vraag of er sprake was van stuitligging, of het kind levensvatbaar was en of er een vroedvrouw en/of arts bij de bevalling aanwezig was geweest. In een aantal gevallen schreef de arts de verklaring voluit op een gewoon stuk papier. In enkele gevallen zijn er twee overlijdens op één briefje vermeld.

Het overlijdensbriefje van Gerrit Jan Olde Engberink. Hij overleed aan influenza.

Dat is het geval bij doodgeboren tweelingen of het overlijden van zowel de moeder als het kind bij de bevalling. In één geval zijn er twee briefjes voor één overlijden. Dat ging om een doodgeboren kind in 1902. De vroedvrouw die bij de bevalling aanwezig was geweest, had het overlijdensbriefje ingevuld. Dat werd echter door de ambtenaar van de gemeente geweigerd want 'overlijdensbriefjes dienden door een arts te worden ingevuld'. Een enkele keer staan er aanwijzingen voor de gemeente op het briefje, zoals het verzoek 'om spoedige verwijdering van het lichaam, vanwege de staat van het lichaam'.

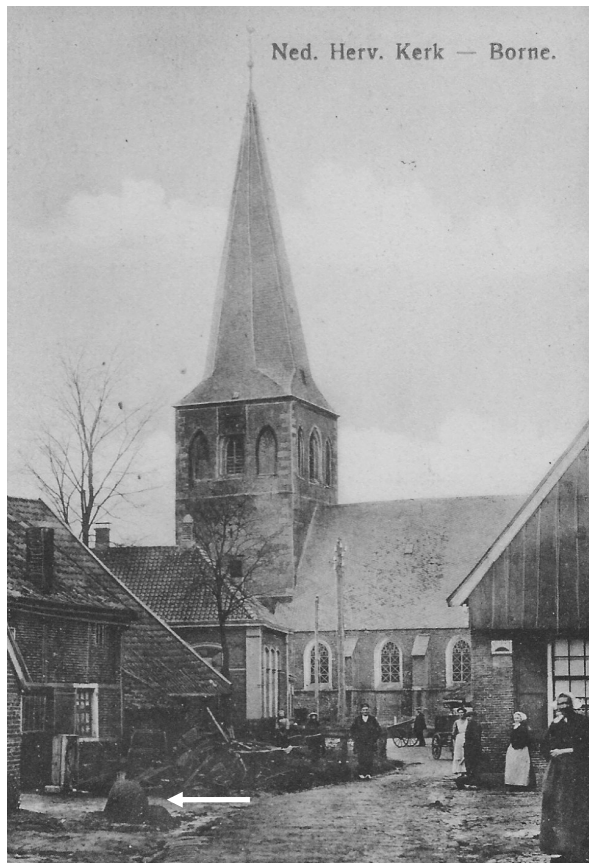
De plaatselijke omstandigheden

Inwoneraantal

De gemeente Borne had per 1 januari 1877 4.213 inwoners en per 31 december 1906 5.716. Dat is een stijging van ruim 35% in 30 jaar tijd. De grootste stijging deed zich voor in de laatste 10 jaar. Op 1 januari 1897 had de gemeente 4.744 inwoners, tien jaar later bijna 1.000 meer. De inwonerstijging wordt niet alleen veroorzaakt door geboortes. Borne kende een grote migratiestroom, waarschijnlijk door de hier aanwezige fabrieken. Er trokken echter ook veel mensen weg. Als voorbeeld het jaar 1891. Het inwoneraantal bedroeg per 1 januari 4.482. Er werden dat jaar 117 kinderen geboren, er stierven 91 mensen, een stijging van het inwoneraantal van 26. Tegelijkertijd vestigden zich dat jaar 256 mensen in de gemeente en vertrokken er 172. Het inwoneraantal steeg hierdoor met 84. Totaal kwamen er dus 110 inwoners bij, waardoor het inwoneraantal per 1892 4.592 bedroeg. Het vestigingsoverschot was daarbij de belangrijkste factor. Er zijn echter ook jaren waarin er sprake is van een vertrekoverschot. Twee jaar later, in 1893, vestigden zich 261 nieuwe inwoners in de gemeente maar vertrokken er 337. De gemeente Borne kende dus grote verhuisbewegingen.

Hygiëne in de openbare ruimte

De medische en hygiënische voorzieningen van ruim honderd jaar geleden zijn niet te vergelijken met die van tegenwoordig. Er waren nauwelijks verharde wegen, er was geen riolering. Daar waar

Mesthopen maakten deel uit van het straatbeeld. Er zijn echter nauwelijks foto's te vinden waar er eentje op staat. Op deze foto van de Abraham ten Castestraat is een kleine mesthoop te zien.

Foto: collectie Annette Evertzen.

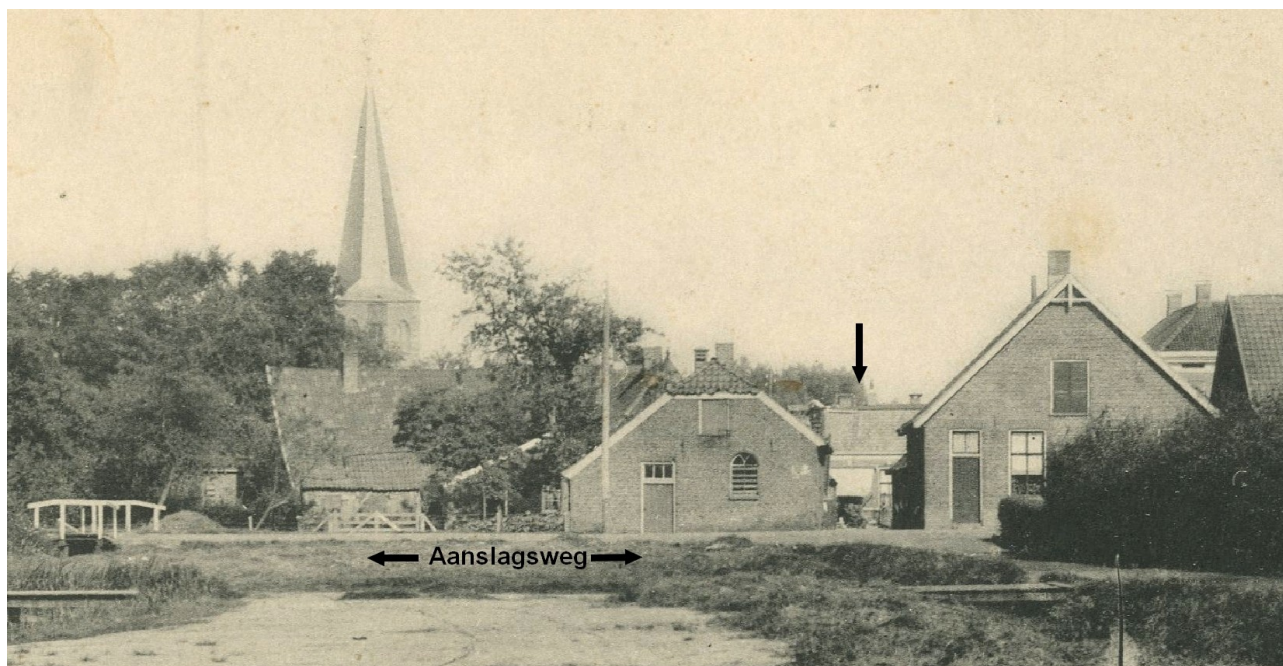
er al straatverlichting was, brandden die lampen op petroleum. De inwoners hadden de gewoonte om mesthopen langs openbare straten en wegen te plaatsen. In de jaarlijkse rapportage aan de provincie wordt gemeld dat de politie daartegen optreedt. Het verslag over 1882 vermeldt dat de politie, door een gebrekkige strafverordening, niet in staat is de mesthopen verwijderd te krijgen, hetgeen voor de kom van het dorp te betreuren is en zeer in het nadeel van de openbare gezondheid werkt.³⁾ Er was geen drinkwaterleiding. Als drinkwater gebruikte men pomp-put- en welwater. In de verslagen wordt ook gesproken over de kwaliteit van dat drinkwater. In 1872 wordt nog gemeld dat het pomp-, put- en welwater blank is, goed van reuk en smaak. Dat verandert in de loop van de jaren. Over 1906 staat vermeld dat het water over het algemeen bruinachtig van kleur is, onaangenaam

van reuk, vrij helder en ijzerachtig van smaak. Voor gebruik wordt het water vaak gefiltreerd.

Bij boerderijen kwam het voor dat de mestvaalten op korte afstand van de drinkputten lagen. In de rapportage over 1882 wordt aangegeven dat dit wellicht de oorzaak van meermalen voorkomende besmettelijke ziekten is geweest. Tevens wordt vermeld dat het Geneeskundig Staatstoezicht hier reeds een opmerking over heeft gemaakt toen in de gemeente enkele jaren daarvoor 'de zeer gevreesde dysenterie uitbrak'. Ook had de commissie een opmerking gemaakt over het niet bestraat zijn van wegen 'waardoor al het vuile water, enz. tusschen de huizen staan blijft'.⁴⁾ Kortom, de hygiënische omstandigheden waren niet ideaal. Er braken regelmatig besmettelijke ziekten uit. In de rapportages aan de provincie wordt gemeld dat de volgende ziekten heersten: tyfus, dysenterie, mazelen, roodvonk, kinkhoest, kroep, difterie, kwaadaardige keelziekte en 'tussenpozende' koorts. Bij dit laatste was er sprake van terugkerende koortsaanvallen, vaak om de drie of vier dagen. Deze koorts had geregeld een dodelijke afloop.

Taak van de gemeente

De gemeente probeerde de mesthopen op de stra-

De Aanslagsweg medio 1910 met op de voorgrond de bleken. Op de achtergrond onder de pijl het pand van bakker Budde aan de Grotestraat. De Ziekenhuisstraat ligt ingeklemd tussen twee panden aan de Aanslagsweg en komt bij Budde. Rechts, gedeeltelijk zichtbaar en achter de heg, het door Morselt in 1876 in opdracht van de gemeente gebouwde 'ziekenhuisje', wat hoofdzakelijk was bedoeld als quarantaineverblijf voor de opvang van lijdende aan besmettelijke ziekten. Al 10 jaar eerder fungeerde het brandspuihuisje bij de Oude Kerk als opvang voor zieken. Ter vervanging van het pand aan de Ziekenhuisstraat is in opdracht van de gemeente in 1901 een verbeterde voorziening voor de verzorging van zieken met een woning voor een verpleger gebouwd aan de Bekenhorst. In 1944 heeft de lagere school in de Pietmanskolkstraat dienst gedaan als noodziekenhuis. Borne kende in het verleden dus vier 'ziekenhuisjes'.
Bron: Documentatiecollectie gemeente Borne, nr. 00355.

ten zoveel mogelijk te verwijderen maar slaagde daar niet goed in. Ook bij de bestrijding van de uitbraak van besmettelijke ziekten had de gemeente een rol. Er werden aanplakbiljetten aan de woning van de getroffenene bevestigd, zodat voorbijgangers geïnformeerd waren. Ook werd geprobeerd de verspreiding van besmettelijke ziekten tegen te gaan door bezoekers te weren die uit een plaats kwamen waar dergelijke ziekten heersten. In 1871 werd in de krant aangekondigd dat vreemde kramers of muzikanten niet welkom waren op de jaarlijkse kermis, wanneer ze niet in het bezit waren van een verklaring dat in de plaats waar ze vandaan kwamen geen besmettelijke ziekte heerste.⁵⁾ In 1877 heerste er tyfus in Borne. Ter voorkoming van verdere verspreiding werden de zieken in een ziekeninrichting opgenomen en werden de goederen waarmee ze tijdens de ziekte in aanraking waren geweest, onteigend en verbrand. Het jaar erop brak er dysenterie uit. Toen werden de woningen van de zieken gedesinfecteerd en gereinigd. In 1879 heerste er een mazelenepidemie. De gemeente bevestigde briefjes op de deuren van de huizen van de lijdende, in een poging daarmee verdere verspreiding in te dammen. In 1892 werden de straten en goten ter voorkoming en verspreiding van ziekten met verdund carbolzuur gedesinfecteerd. De gemeenteraad besloot in 1899 om tyfuslijdende te laten verplegen door ervaren ziekenverplegers of verpleegsters en bij te dragen in

de kosten daarvan. Ook in dat jaar kwam tyfus veelvuldig voor en de gemeente nam daarop strengere maatregelen. Alle verzamelingen van mest en ander vuil werden opgeruimd en de ingezetenen kregen kosteloos ontsmettingsmiddelen tot hun beschikking. De verschillende goten en sloten werden gereinigd en uitgegraven. De uitwerpselen van de zieken werden 's morgens en 's avonds aan de wonin-

De gemeente Borne probeerde onder meer besmettelijke ziekten buiten de gemeente te houden door verklaringen van kermisklanten te vragen.

Bron: www.delpher.nl Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant 12-09-1871.

gen afgehaald, onschadelijk gemaakt en buiten het dorp begraven.⁶⁾ De gemeente waarschuwde tegen het gebruiken van ongekookte melk en ongekookt water. Ook werd er besloten tot de oprichting van een speciaal gebouw waar lijdens aan besmettelijke ziekten zouden worden verpleegd. Deze inspanningen zullen ongetwijfeld een positief effect hebben gehad. Maar de hygiëne bleef natuurlijk een zwak punt. Er was nog steeds geen drinkwaterleiding en geen riolering. Over het jaar 1903 maakt de gemeente in het jaarverslag nog melding van 'een ondraaglijke stank bij lage waterstand, als gevolg van de afvoer van verfwater'. Om hierin verbetering aan te brengen werd dat jaar door textielabrikant Spanjaard een riolering aangelegd die het verfwater uit zijn fabriek rechtstreeks loosde op de Bornse beek.⁷⁾

Medische zorgverlening

Borne had een huisarts en een verloskundige. Er was geen sprake van een algemene zorgverzekering of ziekenfonds. In de Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant en de Tijd van 20 januari 1891 vraagt de burgemeester van de gemeente Borne een vroedvrouw 'voor de waarneming van de armenpraktijk'. Het salaris bedraagt fl. 300 per jaar. Behalve de armenpraktijk mag op 110 bevallingen per jaar worden gerekend, aldus de advertentie in de Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbossche Courant van een dag eerder. Drieënhalve jaar eerder was er ook al een vroedvrouw gevraagd (De Tijd 13 mei 1886). Het jaarsalaris bedroeg toen fl. 250.

Advertentie uit 1886 voor een vroedvrouw ten behoeve van de armenpraktijk.

Bron: www.delpher.nl. De Tijd 13-05-1886.

De huisarts had tot taak om jaarlijks de (re)vaccinaties te doen. Deze hadden uitsluitend betrekking op koepokinentingen. Deze vaccinatie was sinds 1872 verplicht geworden met de invoering van de wet op de besmettelijke ziekten. Verdere vaccinaties bestonden er niet. De artsen hadden maar beperkte middelen tot hun beschikking bij de behandeling van de zieken.

Sterftecijfers

Het sterftecijfer lag ruim een eeuw geleden veel hoger dan nu. In de onderzochte periode stierf jaarlijks tussen de 1,5% en 2,7% van het gehele inwoneraantal van de gemeente. Ter vergelijking: per 1 januari 2016 kende Borne 22.243 inwoners en in 2015 overleden er 200 inwoners. Het actuele sterftecijfer bedraagt daarmee 0,9%.

Overlijdensoorzaken

De overlijdensbriefjes zijn gerangschikt in drie rubrieken aan de hand van de leeftijd van de overledene: levenloos geboren kinderen, kindersterfte en volwassenensterfte.

Levenloos geboren kinderen

Het gemiddeld aantal geboortes per jaar tussen 1877 en 1907 bedroeg 129 (van zes jaar zijn de gegevens onbekend).⁸⁾ Het aantal levenloos geboren kinderen was erg hoog. Over de gehele periode zijn 191 kinderen levenloos geboren.⁹⁾ Dat betekent dat 1 op de 20 bevallingen eindigde met de geboorte van een levenloos kind. Er zijn 131 overlijdensbriefjes van deze 191 levenloos geboren bewaard gebleven. De overlijdensoorzaken waren divers. Soms wordt op het overlijdensbriefje melding gemaakt van 'stuitligging' of 'te vroeg geboren', 'drukking van de navelstreng' of 'ontijdige geboorte'. Een enkele keer heeft de schouwarts er een opmerking bij gezet zoals 'was er bij deze bevalling een arts of verloskundige aanwezig?' Niet alle onder deze categorie vermelde kinderen waren bij de geboorte al dood. Wanneer het kind stierf voordat het werd aangegeven bij de burgerlijke stand, werd het ook als levenloos geboren aangemerkt. Vanaf december 1900 moest bij de melding van een levenloos geboren kind worden aangegeven of er een arts en/of vroedvrouw bij de bevalling aanwezig geweest was en wat de vermoedelijke oorzaak van het overlijden was geweest.

Kindersterfte

Het aantal baby's dat de eerste verjaardag niet haalde, was nog groter dan het aantal doodgeborenen. Maar liefst 585 van de plm. 3.800 geboren stierf binnen een jaar na de geboorte. Tot en met het 10^e levensjaar waren het er nog eens 209 en van 11 tot 20 jaar 150. In totaal stierven 1.135 personen jonger dan 20 jaar. Dat was ruim 41% van het totaal aantal overledenen.

Voor deze hoge kindersterfte zijn diverse oorzaken aan te wijzen. Een vaccinatieprogramma tegen besmettelijke ziekten zoals wij dat kennen, was onbekend. Behalve de koepokinentingen vonden er geen vaccinaties plaats. Het Rijksvaccinatieprogramma waardoor kinderen worden ingeënt tegen een aantal infectieziekten, is ingesteld in 1957. De medische zorg was beperkt. Voor veel ziekten was nog geen adequate behandeling mogelijk. Het zou nog tot 1928 duren eer Alexander Fleming de penicilline zou ontdekken. Dat kinderen vatbaarder zijn voor

Overzicht overlijdensoorzaken volgens overlijdensbriefjes periode 1877 - 1906														
Jaar	Totaal overledenen	Totaal briefjes ¹⁰⁾	Totaal Overledenen op briefjes ¹¹⁾	% met overlijdensbriefje	Doodgeboren	Kinderziektes	Volw. Infectieziektes	Volw. Ouderdom/uitputting	Volw. Kanker	Volw. Tuberculose	Volw. Hersenziektes	Volw. Hartziektes	Volw. Longziektes	Volw. Overig
1877	94	12	12	12,8	1	3	3	1						4
1878	106	2	2	1,9				2						
1879	101	25	25	24,8		2	4	8	1	3				7
1880	86	83	83	96,5	2	16	21	14	4	8	3			15
1881	94	89	89	94,7	5	13	18	14	2	9		8		20
1882	54	47	47	87,0	3	4	7	9	4	9	2	4		5
1883	75	68	68	90,7	6	16	7	8		10	5	6		10
1884	90	75	77	85,5	7	10	15	9		10	2	5	8	11
1885	78	66	66	84,6	4	10	10	6	3	11	1	9	5	7
1886	98	88	88	88,8	5	21	16	10	4	13	2	5	1	11
1887	97	92	92	94,8	2	31	5	12	5	14	2	11	1	9
1888	96	90	90	93,8	6	21	13	11	5	14		4		16
1889	87	40	41	47,1	7	6	1	8	1	6		3	1	8
1890	83	81	82	98,8	4	24	14	10	4	10	3	5		8
1891	99	68	69	69,7	3	23	9	4	5	10	4	2	3	6
1892	102	91	91	89,2	3	18	25	13	3	17	2	2	1	7
1893	74	69	69	93,2	5	24	7	9	4	9	1	2	1	7
1894	99	101	101	102,0	7	26	15	15	7	14	4		5	8
1895	95	90	90	94,7	5	23	14	17	5	9	2	5	7	3
1896	104	99	99	95,2	11	23	4	14	7	17	7	4		12
1897	79	0		0										
1898	79	44	44	55,7	6	11	3	3	4	4	3		4	6
1899	94	93	93	98,9	3	29	14	10	6	7	5	6	4	9
1900	137	136	136	99,3	7	42	39	12	5	4	5	10	5	7
1901	93	87	87	93,5	4	35	14	11	5	7	3	1		7
1902	82	78	77	93,9	10	20	8	10	4	5	5	7	2	6
1903	92	0		0										
1904	90	0		0										
1905	96	92	93	96,9	8	32	11	15	2	5	4	2	4	10
1906	82	78	78	95,1	7	26	9	15		7	3	7		4
2736	1984	1989	1989	72,7	131	509	306	270	90	232	68	108	52	223
					6,6%	25,6%	15,4%	13,6%	4,5%	11,7%	3,4%	5,4%	2,6%	11,2%

sommige ziekten dan volwassenen en dat hun afweer beperkter is, blijkt ook wel uit de overlijdensoorzaken. Elk jaar stierven er kinderen aan ziekten als kroep, keelaandoeningen, bronchitis, uitputting, roodvonk, diarree, oorontsteking, longontsteking, hersenvliesontsteking, tuberculose, kinkhoest, stuipen, mazelen en difterie. Over de onderzochte periode bedroeg het percentage kinderen dat voor de 11^e verjaardag stierf gemiddeld 36% van het totaal aantal overledenen. In 1901 was de sterfte onder kinderen erg hoog. Van de 93 overlijdens dat jaar hadden er 41 betrekking op kinderen tot en met 10 jaar. Er zijn 87 overlijdensbriefjes uit dat jaar aanwe-

zig. Hiervan geven er 35 als doodsoorzaak een kinderziekte. De onderverdeling hiervan is als volgt:

8	Diarree (al dan niet in combinatie met kinkhoest)
5	Pneumonia (longontsteking)
4	Kinkhoest met stuipen
3	Kinkhoest met meningitis
3	Stuipen
3	Meningitis (hersenvliesontsteking)
3	Aangeboren lichaamszwakte
2	Kroep
2	Bronchitis
1	Griep
1	Tuberculose

Volwassenensterfte

Mensen werden veel minder oud dan tegenwoordig. Van de 2.736 overledenen in de periode 1877 tot en met 1906 was nog geen 5% ouder dan 80 jaar. Ook hierbij speelde de toenmalige beperkte gezondheidszorg een belangrijke rol. Van de 1.989 overlijdens waarvan de briefjes bewaard zijn, hebben er 1.349 betrekking op volwassenen. Uit de briefjes blijkt dat vooral infectieziekten ruim honderd jaar geleden de belangrijkste doodsoorzaak vormden. Bij infectieziekten moet worden gedacht aan longontsteking, tyfus en griep maar ook aan hersenvliesontsteking, blindedarm- en blaasontsteking. Tuberculose eiste vele dodelijke slachtoffers en is ook

een infectieziekte maar staat vanwege het aantal overledenen apart vermeld. De beschrijving had veelal betrekking op longtuberculose maar er zijn ook overlijdensverklaringen die melding maken van tuberculose op andere plaatsen. 'Gewone' infectieziekten werden bij 22,7% van de volwassenen als doodsoorzaak vermeld; tuberculose werd in 17,2% van de gevallen vermeld.

Een andere veel genoemde oorzaak was ouderdom, uitputting. Hiervoor werd vaak de term 'marasmus senilis' gebruikt. Dat betekent zoiets als afnemen van krachten, verval bij bejaarde mensen. In 20% van de overlijdens was dit de oorzaak. Hierbij is het overigens goed op te merken dat het begrip 'oudere' in een eeuw tijd behoorlijk is opgerekt. Marasmus senilis werd al als overlijdensoorzaak gegeven aan mensen die ouder dan zestig jaar waren.

Hartziekten staan in 8,0% van de gevallen als oorzaak genoteerd. De term 'hartverlamming' kwam diverse keren langs. Ook kanker kwam ruim honderd jaar geleden al veelvuldig voor. In 6,7% wordt deze als doodsoorzaak vermeld. Er worden diverse typen kanker genoemd, zoals eierstokkanker, longkanker en borstkanker. Hersenaandoeningen, met name hersenbloedingen, hadden een aandeel van 5,0% in de overlijdensoorzaken, terwijl dat voor longziekten 3,9% was.

Ten slotte is er een grote restcategorie, die 16,5% beslaat. Hierin zijn alle overlijdensoorzaken opgenomen die niet onder de overige categorieën gerangschikt kon worden. Ziekten die minder grote aantallen slachtoffers eisten, zoals reumatiek, nierziekten, fracturen, epilepsie en diabetes staan hieronder vermeld. Maar ook alcoholisme, zelfdoding, verdrinking bij het zwemmen, verbranding, koolmonoxidevergiftiging, overlijdens van de moeder als gevolg van complicaties bij de bevalling en 'onbekend'. De arts gaf in meerdere gevallen aan geen doodsoorzaak te kunnen geven en vulde dan 'onbekend' in. In deze categorie staat ook een aantal overlijdens als gevolg van ongelukken. Er was weliswaar nog geen sprake van veel (gemotoriseerd) vervoer maar het verkeer kostte toch levens. Sinds 1865 was er een treinverbinding tussen Almelo en Salzbergen. Deze liep via Borne. Op de overlijdensbriefjes werd driemaal als overlijdensoorzaak een aanrijding met een trein vermeld, terwijl ook een overlijden als gevolg van een op hol geslagen paard plaatsvond.

We moeten ons natuurlijk wel realiseren dat de mogelijkheden tot diagnostisering van aandoeningen veel beperkter waren dan tegenwoordig. Zo wordt in 1881 voor het eerst melding gemaakt van 'influenza' (griep) als overlijdensoorzaak. Dat betekent niet dat er voor die tijd geen mensen overleden aan griep maar dat deze gevallen waarschijnlijk onder een andere noemer werden vermeld, zoals pneumonia (longontsteking). Het jaar 1900 kende het hoogste aantal sterftes in de gehele periode, namelijk 137. Hiervan zijn 136 overlijdensbriefjes

Overlijdens Borne periode 1877 - 1906													
Jaar	levenl. geb.	≤ 1 jaar	2-10 jaar	11-20 jaar	21-30 jaar	31-40 jaar	41-50 jaar	51-60 jaar	61-70 jaar	71-80 jaar	81-90 jaar	≥ 91 jaar	totaal
1877	5	13	9	7	11	3	6	12	13	11	4	0	94
1878	9	24	14	3	5	8	3	12	15	12	1	0	106
1879	4	19	7	8	5	5	7	13	10	17	5	1	101
1880	4	19	13	2	0	5	5	10	11	11	6	0	86
1881	6	15	12	3	4	2	5	9	16	16	6	0	94
1882	3	6	5	3	3	1	3	6	8	11	5	0	54
1883	9	19	2	6	4	5	4	5	11	8	2	0	75
1884	8	19	7	3	10	3	6	11	12	9	2	0	90
1885	5	12	5	4	7	6	7	8	15	9	0	0	78
1886	6	19	16	2	7	5	7	6	13	13	4	0	98
1887	4	22	14	3	5	5	11	8	8	13	4	0	97
1888	7	19	12	7	7	7	5	8	6	13	4	1	96
1889	10	17	2	8	3	4	6	7	11	13	6	0	87
1890	1	26	2	8	6	4	5	1	14	13	2	1	83
1891	5	24	4	3	6	4	9	9	13	17	5	0	99
1892	6	18	4	5	8	5	4	11	19	17	5	0	102
1893	5	20	6	5	2	4	8	8	9	5	2	0	74
1894	7	17	8	1	4	6	8	14	18	13	3	0	99
1895	5	18	6	1	4	4	8	14	14	14	7	0	95
1896	8	23	5	9	2	5	6	13	13	15	4	1	104
1897	5	17	6	8	6	3	1	6	10	15	2	0	79
1898	11	15	4	6	5	3	2	9	12	9	3	0	79
1899	4	20	8	9	5	4	2	7	18	9	8	0	94
1900	7	27	15	4	7	3	7	13	23	21	9	1	137
1901	4	27	10	4	2	3	2	8	15	9	9	0	93
1902	10	16	2	2	5	4	4	5	11	21	2	0	82
1903	8	18	4	9	6	5	3	6	11	18	4	0	92
1904	10	19	2	8	5	8	8	9	10	8	3	0	90
1905	8	31	3	5	4	2	2	4	12	16	9	0	96
1906	7	26	2	4	5	2	4	4	12	7	8	1	82
	191	585	209	150	153	128	158	256	383	383	134	6	2736
	6,98%	21,38%	7,64%	5,48%	5,59%	4,68%	5,77%	9,36%	14,00%	14,00%	4,90%	0,22%	100,00%

bewaard gebleven waardoor een goed beeld van de overlijdensoorzaken kan worden gegeven. In dat jaar heerste langdurig de griep. Met name in de eerste drie maanden van het jaar vielen veel slachtoffers. In totaal overleden er 30 volwassenen aan de griep. De leeftijden van de overledenen staan hieronder vermeld.

Leeftijd overledenen aan de griep in 1900:

21-30 jaar	1
31-40 jaar	2
41-50 jaar	1
51-60 jaar	3
61-70 jaar	8
71-80 jaar	12
80+	3

Overlijdensoorzaken volwassenen volgens 1.349 overlijdensbriefjes gemeente Borne 1877-1906:

Personen	Procent
Totaal	1.349 100%
Infectie	538 39,9%
Ouderdom	270 20,0%
Hart	108 8,0%
Kanker	90 6,7%
Hersens	68 5,0%
Long	52 3,9%
Overig	223 16,5%

Ten slotte

De overlijdensbriefjes schetsen een beeld van een leven dat ver weg staat van het onze. De gezond-

heidszorg stond nog in de kinderschoenen, er was geen antibiotica, er was geen uitgebreid vaccinatieprogramma en er was geen zorgverzekering.¹²⁾ De hygiënische omstandigheden waren slecht. Straten waren veelal nog niet verhard, er waren nauwelijks auto's. Borne kende een forse migratie van arbeiders die kwamen en gingen. De behuizing van deze groep zal niet altijd goed zijn geweest. Er was geen verwarming en verlichting, zoals wij die kennen. Kortom, het leven was voor velen erg hard en dat vertaalde zich in de sterftcijfers en overlijdenszaken.

Met dank aan

Heleen Dankbaar en Annette Alberink, beiden voormalig medisch specialist van het ziekenhuis te Hengelo, voor hun deskundige hulp bij het ontcijferen van de handschriften en de indeling in categorieën van de overlijdensoorzaken.

Noten

1. www.wiewaswie.nl
2. Archief van het gemeentebestuur van Borne 1811-1919 (1946). Uitvoerig en beredeneerd verslag van den toestand der gemeente Borne over het jaar 1881
3. Archief van het gemeentebestuur van Borne 1811-1919 (1946). Uitvoerig en beredeneerd verslag van

- den toestand der gemeente Borne over het jaar 1882, hoofdstuk VIa
4. Idem.
5. Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 12-09-1871
6. Archief van het gemeentebestuur van Borne 1811-1919 (1946). Verslag 'toestand der gemeente Borne over 1899'
7. Archief van het gemeentebestuur van Borne 1811-1919 (1946). Verslag 'toestand der gemeente Borne over 1903', hoofdstuk VIa
8. Archief van het gemeentebestuur van Borne 1811-1919 (1946). Verslagen gemeente periode 1877-1906
9. www.wiewaswie.nl
10. idem
11. Gemeentearchief Borne
12. Er was geen algemene zorgverzekering. Wel waren er diverse onderlinge ziekenfondsen, die door arbeidersverenigingen, artsen en apothekers of bedrijven voor medewerkers waren opgericht. Borne kende rond 1908 de volgende verzekeringen: Bornsche Ziekenfonds, Ondersteuningsfonds der machinefabriek "Holland", Ondersteuningsfonds der R.K. Werkliedenvereniging 'Sint Jozef' en Ondersteuningsfonds der stoomspinnerij en weverij voorheen S.J. Spanjaard. Uit: Anja Tanke: *De onderlinge Ziekteverzekering St. Stephanus voor leden van de parochie Hertme 1930-1963 in Boorn & Boerschop*, december 2015.

Privacywet AVG

Frank Mars

Per 25 mei jl. geldt de wet AVG (Algemene Verordening Gegevensbescherming). Deze wet gaat ons als heemkundevereniging ook aan. Daarom is het goed aan u uit de doeken te doen wat wij van u registreren en wie er over deze gegevens kunnen beschikken.

Uiteraard noteren wij van alle leden hun naam en adresgegevens. Daarnaast, als u het zelf heeft doorgegeven, uw e-mailadres en uw bankrekeningnummer. Uiteraard staat in het systeem vermeld vanaf wanneer u lid bent. Eén keer per jaar wis ik alle gegevens uit de lijst 'Oud Leden'.

Bij bijzondere activiteiten als de jaarlijkse reis, voorintekening van boeken e.d., maak ik een lijst met namen die diegenen die voor de activiteit verantwoordelijk zijn, gebruiken. Deze lijsten gaan nooit verder dan de activiteitencommissie en het bestuur.

Elders in deze *Boorn & Boerschop* kunt u lezen dat onze leden gratis toegang hebben tot het Bussemakerhuis. Om een en ander te kunnen controleren wil men daar graag beschikken over een namenlijst. Daartoe maak ik één keer per jaar een lijst in een niet te veranderen bestand met daarop alleen de namen van onze leden. Voorbeeld: '210 F. Mars. Waarbij 210 staat voor het lidnummer. Geen adresgegevens e.d. dus. Met het Bussemakerhuis is af-

gesproken dat de lijst vernietigd wordt zodra er een nieuwe lijst in gebruik wordt genomen.

Als ledenadministrateur ben ik de enige met toegang tot de gegevens van de leden. Ik werk met het programma Davilex op de laptop van de vereniging. Ter beveiliging maakt dit programma een back-up in Google Drive. Deze back-up is terug te zetten in Davilex maar is versleuteld. Dus normaliter niet te lezen. Google is een van de softwareleveranciers die is aan gesloten bij het Privacy Shield Framework. Zij schermen de gegevens dan ook volgens de Europese eisen af.

Tot slot: het is uiteraard zo dat onze onvolprezen bezorgers van onze brieven en B&B's in Borne en Hengelo weten wie er in zijn of haar wijk lid is en waar diegene woont. Wel zo makkelijk als je post moet bezorgen, lijkt mij.

Mocht u vragen of opmerkingen hebben over deze materie, laat het ons dan weten.

Uit het leven van Gerard Wensink (1906 - 1987). Deel 5

Gerard Wensink (schrijver kroniek) en Leo Leurink (inleiding, noten en fotobijchriften)

In het laatste gedeelte van de vorige aflevering (deel 4) vertelt Gerard Wensink over zijn werkzaamheden in de Tweede Wereldoorlog bij een grote aannemer in Nordhorn (D). Hij reist, samen met andere uit Twente afkomstige tewerkgestelden, dagelijks met de bus op en neer. Wensink werkt daar als meubelmaker in de 'Tischerei'. Door de leidinggevenden wordt het werk telkens stop gezet als 'der Führer spricht' via de radio en is men verplicht daar naar te luisteren. De bereidheid van de Nederlanders om Hitler serieus toe te horen is uiteraard minimaal. In deze aflevering meer over de werkomstandigheden maar volgen we ook de discussie over het geloof. Verder vertelt Wensink uitvoerig over het fenomeen clandestien slachten in en rond Borne tijdens de bezetting 1940-1945.

Jodenster en 'Katholiekenkruis'(?)

Overigens konden we op dat bedrijf goed met elkaar overweg; niet alle Duitsers waren nazigezind. Zo onder het werk door maakten we vaak grappen en konden veel verdragen van elkaar. Op een gegeven moment kwam de oproep om ook zondags te werken. We zouden dan 's morgens in Nordhorn eerst naar de mis kunnen gaan. Die belofte werd echter niet nagekomen en de volgende zondag bleven alle Nederlanders thuis. Deswege kregen enkele collega's in de buitendienst de maandag daaropvolgend van de Gestapo een ongenadig pak slaag. Wij van de binnendienst waren die bewuste zondag wel eerst naar de kerk geweest. Daar had Haverkamp, de eigenaar van het bedrijf wel voor gezorgd; hij was trouwens ook geen nazi. Meier, een collega van mij uit Coevorden, een afgefallen katholiek, overigens een fijne goedlachse man, maakte grappen over dat zondagswerken. Hij zegt tegen mij: "Jullie roomsen mogen op zondag helemaal niet werken, want in de 5 geboden staat, meen ik: "Ge zult de dag des Heren heiligen". Ik zeg: "Ja, misdadigers kennen de wet het beste". Algeheel gelach! De man uit Coevorden echter: "Dat zeg je nu wel Wensink, doch het komt nog zo ver, dat jullie roomsen net als de joden hun ster, een kruis op jullie jasje moeten dragen". Op dat moment ging de bel voor de middagpauze en terwijl we naar de kantine gingen met onze boterham, vroeg de bedrijfsleider mij waarom we zo hadden gelachen. Ik zeg: "Julius, der Meier sagte, das wir Katholischen, gleich wie die Juden, aber denn ein Kreuz auf unseren Anzug bekommen". Toen we even later allemaal zaten en nog steeds lachten, zei Julius opeens: "Ja so weit kommt es noch, die Katholischen haben ganz Deutschland kaput gemacht. Sie glauben alles was der Pastor sagt und das sind doch alle lügen". Ik kan me niet meer inhouden en vraag hem: "Julius, wenn Sie heute abend am Apparat sitzen en der Führer spricht, glauben sie denn alles was er sagt"? Ja, zegt hij, "unsere Partei ist unsere Glaube". Ik zeg: "Julius, jetzt muss ich wieder lachen; ihr Glaube ist vielleicht 9 Jahre alt, wissen sie wie alt unsere Glaube ist? "1900 Jahre, dabei ist ihr Glaube noch ein

ganz kleiner Bube. Julius kijkt mij aan, doch zegt niets meer. Mijn collega's vrezten echter het ergste voor mij. Toen we weer in de werkplaats waren, klopt Julius mij op de schouder en zegt: "Wensink, wir werden niemals mehr über Glaube oder Religion reden, hörst du das?" Ik zeg: "Ja Julius, aber der Meier und ich machten spaz darüber, aber sie haben ernst davon gemacht, das ist nicht gut in diese Zeiten". "Nein", zegt Julius, "schluss damit!" Ik vond hem soms, ondanks dat hij een hakenkruis op zijn jas droeg, toch wel een fidele kerel. Hij had mij kunnen aanbrengen.

Het is inmiddels 1944

De Duitse oorlogsmachine loopt niet meer zo gesmeerd. Ook vele Duitsers geloven er niet meer zo in. Hermann, 't oudste zoontje van de baas, nauwelijks 16 jaar oud, helpt me af en toe bij mijn werk. Het is een aardige jongen. Hij is, zoals hij zegt, al enkele jaren bij de Hitlerjugend, gedwongen uiteraard, maar vind er zelf niets aan. En zijn vader nog minder, ik heb wel eens met hem gepraat. Zijn bedrijf was onder dwang ingeschakeld bij de oorlogsindustrie en was zelf geen lid van "der Partei" ¹⁾ en wilde dat ook niet worden. Maar ja, wat wil je? Nu is hij bang, dat zijn enige zoon, evenals veel anderen van zijn leeftijd, wordt opgeroepen om naar het front te gaan, want "das Reich" loopt op z'n laatste benen. Zo is het ook gegaan en naar ik later hoorde is Hermann wel teruggekomen, doch zwaar invalide. Zelf wilde ik ook graag weg. Ook overdag gilden de sirenes en moest je de schuilkelders in en mijn vrouw zat elke dag in angst. Ik besloot me ziek te melden en ging met Julius, de bedrijfsleider, praten. Ik vertelde hem dat ik last van mijn nierstenen had en de pijn bijna niet meer kon verdragen. Dat had ik hem ook al eens eerder verteld. Hij zei toen, ga maar eens naar de dokter hier in Nordhorn en laat die je maar eens goed nakijken. Dat deed ik dus. Die dokter was een heel vriendelijke man en ried me aan maar eens een paar weken thuis te blijven en maar veel te drinken, natuurlijk geen Schnaps, zei hij knipogend. Die had natuurlijk al lang in de gaten waarom het mij om begonnen was.

Julius was natuurlijk niet blij met de raad van de dokter en was bang dat ik niet terug zou komen. Hij probeerde me een beetje te lijmen, want hij beloofde mij bij mijn terugkomst voor een nieuwe schaaftank zorg te dragen. Ik zei dat ik daar heel blij mee zou zijn, omdat de oude bank slecht en onhandig was. En zo kwam ik dus met ziekteverlof thuis en ging natuurlijk niet weer terug. Van collega's hoorde ik dat ze bedreigd hadden de Gestapo op mij af te sturen, maar dat is niet gebeurd.

Weer aan het werk in Hengelo

Via via kreeg ik al gauw weer werk in Hengelo; hoofdzakelijk reparatiewerk aan het "Kriegslazaret" aan de Oldenzaalsestraat. Mijn baas was aannemer Reefman. Deze zorgde ook voor een 'Ausweis' via de 'Ortscommandant'. Gerrit Mulder, mijn maat, kreeg er ook een. Zo'n 'Ausweis' was een bewijs dat we 'Kriegswichtig' ²⁾ werk deden en tevens een bevel ons, bij eventuele razzia's, met rust te laten. We mochten dus niet opgepakt worden. Het bleek al gauw dat die 'Ortscommandant' ook niet alles te zeggen had, want een paar dagen later ging het toch voor een van ons beiden mis. 's Morgens vroeg stonden overal soldaten op post, ook bij ons huis. Die lieten ons op vertoon van onze 'Ausweis', gewoon gaan, op weg naar Hengelo. In de omgeving van de Theresiakerk hadden we niet zoveel geluk, want daar werden we aangehouden door een stelletje S.S.-ers ³⁾, dat niets van een "Ausweis" wilde weten en ons opsloten in een grote weide bij het erve Weleman, onder bewaking uiteraard. Wij waren daar echter niet alleen, want er stonden al een paar honderd anderen, die 's morgens vroeg bij huis of op weg naar hun werk waren aangehouden. Tot ruim na de middag hebben we daar moeten wachten, terwijl vele vrouwen, waaronder die van ons beiden (in angst en beven) langs het prikkeldraad stonden. Uiteindelijk kwamen er enkele met goud gegalonneerde officieren ⁴⁾ om ons te selecteren. We werden in lange rijen opgesteld en een voor een ondervraagd: Wie we waren, hoe oud en wat voor werk we deden. Was dat bevredigend, dan kwam je vrij. Zo niet dan werd je in een andere wei onder bewaking gesteld om afgevoerd te worden voor werk in Duitsland. Mijn maat, Gerrit Mulder, was voor mij aan de beurt en toen ze hem vroegen welk werk hij deed, liet hij zijn Ausweis zien, en vertelde dat hij bij Reefman in Hengelo ramen en deuren maakte, wat ook waar was. "Fenster und Türen?", zegt een van die kerels, "das ist doch nicht Kriegswichtig" en Gerrit werd bij de pechvogels geplaatst. Ik schrok me dood en wist nu dat ik niet het zelfde moest vertellen. Ik zei dat ik 38 jaar oud was en in Hengelo aan het 'Kriegslazaret' werkte om wat er "kaput" gebombardeerd was weer te herstellen. Dat vonden ze blijkbaar "wichtiger", want ik mocht gaan. Mijn vrouw was blij en we probeerden beiden de vrouw van Gerrit te troosten, die alsmaar stond te huilen. 's Middags om ongeveer 3 uur werden de anderen, al lopende, naar Hengelo gedreven en

Een van de vele voorbeelden van 'Ausweisen', die in de Tweede Wereldoorlog onder andere aan bepaalde werknemers werden verstrekt.

vandaar per trein naar Duitsland vervoerd. Inmiddels hadden we via via onze werkgever Reefman ingelicht, wiens vrouw een Duitse was. Zij hals over kop naar het station, alsmar langs de wagons lopende en roepende: "Is Gerrit Mulder hier ook bij?". Niemand had hem gezien en dat was (achteraf) niet zo wonderlijk, want Gerrit zat doodleuk op z'n gat in een hoekje zijn boterham op te peuzelen en had niets gehoord. Op het laatst van de oorlog is hij gevlucht en gezond en wel weer thuis gekomen.

Het zwart (clandestien) slachten in de oorlog

Eerst even terug naar de periode tussen 1934 en 1941, in de tijd dat ik werkte voor aannemer Molenveld. Zijn bedrijf en woonhuis stonden aan de Langelermatweg in Hengelo. Bernhard Sanderink sr. was er uitvoerder en zorgde ervoor dat mijn maat Herman Oude Velthuis en ik daar werk kregen. Molenveld was wel veeleisend, maar wat het loon betreft kwam hij al zijn verplichtingen na, iets dat van de meeste ondernemers in die crisisjaren niet gezegd kon worden. We konden dus aardig rondkomen thuis, ondanks dat vader al oud was en broer Bernhard, die bij ons inwoonde, meestal werkloos was. Temeer ook omdat we bijna alles verbouwden,

een koe hadden (dus ook melk en boter) en tevens varkens en kippen hielden. Aardappelen, groente en fruit hadden we ook in overvloed. Dat werd echter minder toen de oorlog uitbrak en de bezetting kwam. Alles was toen op de bon (distributie) en omdat mijn hoofdberoep niets met landbouw of veeteelt te maken had kregen we ook bijna geen voer meer voor het vee. Schraalhans werd toen keukenmeester. Vooral brood, vlees en vet kregen we te weinig. We hadden in die tijd al twee kinderen en ons gezin bestond dus, met vader en broer Bernhard erbij, uit 6 personen. Van een bevriende bakker kreeg mijn vrouw soms een brood zonder bon, doch ze ging ook vaak op pad om bij de boeren een beetje rogge te kopen, die ze dan maalde (in de koffiemolen) en er pap van maakte. Maar het gebrek aan vlees en vet was wel het ergste en zo kwam ik aan het zwart (clandestien) slachten. Dat ging zo: Er waren boeren die stiekem varkens mestten, die niet geregistreerd waren. Zo'n varken kocht ik soms, meestal was het een dier van plus minus 100 pond zwaar. De boer bracht het dan 's avonds als het donker was. Ik moest het echter zelf slachten. Dat gebeurde dan 's nachts tegen 4 uur als de 1^e trein er langs raasde, waardoor het schreeuwen van het varken niet gehoord werd. Ik had voor het naar bed gaan al een grote ketel vol water op het vuur gezet, dat tegen de tijd dat de wekker afliep al flink aan de kook was. Op de deel en de stal had ik alle ramen al verduisterd en op het moment dat de trein naderde sloeg ik het varken met een hamer voor de kop, waarna ik het varken de keel doorsneed. Nadat het was leeg gebloed pakte ik het bij zijn achterpoten en het varken met zijn kop naar beneden voor de helft in het kokend water zakken; vervolgens de achterste helft evenzo. Daarna begon ik met het schoonkrabben tot er geen haartje meer opzat. Dan hing ik het aan de ladder, sneed de buik open, haalde de ingewanden eruit en spoelde alles schoon. Alles met elkaar was het heel wat werk en van slapen kwam niet veel meer. 's Morgens, voordat ik naar mijn werk ging, haalde ik het dier van de ladder af, sneed het in stukken, pakte alles in mijn gereedschapskoffer en bond er, ter camouflage, mijn reischaf bovenop en fietste er mee naar Hengelo. Adressen waar ik het kwijt kon had ik genoeg en ik kreeg het goed betaald. Ik moest echter wel vroeg op pad om het af te leveren, want ik wilde ook wel graag tijdig op mijn werk zijn. Ik kwam

vaak slaap tekort, doch ik was nog jong en kon er aardig goed tegen. Ik heb er meer dan 50 geslacht voordat ik naar Duitsland moest. Het hart en de lever hielden we meestal zelf. Mijn vrouw had het er maar druk mee, want naast het andere werk moest ze op zo'n dag 's morgens eerst alles weer opruimen en schoonmaken. Een eventuele controleur moest niets in de gaten krijgen. Soms hielden we zo'n varkentje ook voor ons zelf en maakte mijn vrouw metworst, bloed- en leverworst en ook wel eens balkenbrij. Ze was daar altijd heel handig in. We hadden in die tijd vlees en vet genoeg, want als ik genoeg verkocht had dan kocht ik van Johan Boomkamp, die ook clandestien slachtte, een groot geslacht varken van ruim 200 pond schoon. Mijn vrouw en ik haalden het dan in 2 keer op in de kinderwagen. Boomkamp woonde toen even over de overweg, die toen nog niet verplaatst was en we dus rechttoe rechtaan op ons huis aan konden. Toen we eens met de laatste helft van ons varken onderweg waren kwamen we 2 politieagenten tegen; een ervan was een NSB-er⁵⁾. We schrokken natuurlijk doch moeder, die achter de kinderwagen liep, praatte met "de kleine" en frutselde wat met de dekentjes net of het echt was. De politiemannen groetten ons dan ook heel vriendelijk lachend en fietsten door. Mij is het een keer gebeurd dat ik een beetje vlees naar Gerard Sanderink wilde brengen, die woonde toen nog aan de Oonksweg. Ik had het vlees in een verzendkist, die ik wel eens voor kippen of konijnen gebruikte, een beetje stro stak onder het deksetel uit. Midden op de Beerinksweg kwam me echter een controleur tegemoet. Waarschijnlijk was hij daar in de buurt bij een boer op controle geweest. Je kon die lui altijd kennen, beenkappen om en een aktetas onder de arm. Ik dacht meteen 'nu ben ik erbij' en moest er zelf om lachen. "Wat hebt u in die kist?" Ik zei, nog steeds in een lach: "Een varken meneer" en fietste langzaam verder. "Een varken?", vroeg hij, een beetje grijnzend. Ik had direct in de gaten dat hij me niet geloofde, vooral omdat ik nog lachte en hij de kist ook wel een beetje te klein vond voor een heel varken. Waarschijnlijk om zich niet belachelijk te maken liep hij verder. Ik fietste ook verder, doch toen ik bij Sanderink aankwam had ik het gevoel dat van de schrik al mijn haren overeind stonden. Sanderink en ik slachten ook vaak samen, bij hem in de schuur. Die stond dicht bij de

Sluikhandel geeft de Duitsers een mooi excuus: De schaarste komt niet door de Duitsers maar door clandestien slachten en zwarthandelaren. Via posters wordt die Duitse boodschap verspreid. Overtreders werden opgepakt en zeer streng gestraft!

spoorlijn, dus wat het geluid betreft kwam dat goed uit. 't Was echter maar een klein houten schuurtje waar ook nog een werkbank in stond. Eens hebben we daar een koe geslacht. Wegens de te kleine ruimte moesten we het dier zo plaatsen, dat het met de kop buiten de deuropening stak. Zo konden we met de smidshamer een grotere armzwaai maken om zo het dier te verdoven. Toen de koe na de klap van de benen viel sloeg ze met de poten bijna de gehele zijwand uit het schuurtje. Het was levensgevaarlijk! Toch zijn we met de slacht klaar gekomen. Een andere keer hadden we bij een boer in Voorzenderen (enigszins afgelegen) een tamelijk groot varken gekocht. We moesten het zelf van de boerderij halen. 't Was zaterdagavond en nogal koud en mistig weer. Ons vervoer ging met een z.g. bokkenwagen, maar met het varken hebben we het heel moeilijk gehad. Toen we terug gingen over een zandweg, met daarnaast een droge maar tamelijk diepe sloot, ging het beest zo te keer, dat het met wagen en al in de sloot tuimelde. Het varken eruit en wij maar zoekend op elkaar toelopend de hele sloot door. Eindelijk kwamen we, dwars over de spoorrails hobbelen, bij huize Sanderink aan. Eerst wat koffie gedronken en toen moest het maar gebeuren. Bernhard wilde het dier met de hamer verdoven, doch sloeg mis omdat het, net op dat moment, zijn kop bijdraaide en schoot onder de schaafbank, waartegen we alvast een ladder hadden klaargezet. Toen we het beest eronderuit wilden halen stak het zijn kop tussen de laddersporten door en liep met de ladder om z'n kop de schuur door. Eindelijk kregen we hem te pakken en onderging het beest het lot van alle varkens. Toen het aan de ladder hing wilde ik graag naar huis, maar dat ging niet want er hing zo'n dikke mist, dat ik met de fiets niet op de weg kon blijven. "Weet je wat", zei Dien (de vrouw van Bernhard), "ga jij maar bij mijn man slapen, dan kruip ik wel bij de kinderen in bed". Zo gezegd, zo gedaan, doch ik wilde wel vroeg uit de veren, want ik wilde op zondagmorgen niet graag gezien worden in mijn bebloede overall en dito klompen. Dat ging ook weer mis, want we kletsten 's nachts in bed zo lang na dat we pas wakker werden toen het al lang licht was. Gauw een beetje thee gedronken en toen op huis aan. Gelukkig kwam ik onderweg niemand tegen, doch was wel bang dat mijn vrouw in angst zat en zich afvroeg of wij opgepakt waren. Telefoon hadden we geen van beiden. Maar dat viel mee; ze stond voor ons huis en zag me van ver al aankomen en toen ik bij haar kwam zei ze: "Kom loa'w gauw noar binnen goan, want het volk komp al wier oet de vroekeark". Ik vroeg of ze ook bang was geweest. "Nee, zei ze, 'k heb niks gen schrik had, ze pakt oe nig zo gauw". Ze heeft altijd een heel groot vertrouwen, soms wel eens te groot. Als we veel vlees moesten vervoeren rolden we dat altijd in een lange brede rietmat, waar we in het midden een groot vierkant stuk uitgeknipt hadden. Opperold ontstond er zo een flinke ruimte voor

'Arbeitseinsatzlager Erika' (Kamp Erica) was tijdens de Tweede Oorlog een strafkamp nabij Ommen. De gevangenen waren veelal zwarthandelaren en illegale slachters, mensen die de distributiewetten hadden overtreden. Ca. 170 gevangenen stierven aan de ontberingen.

het vlees. We legden de zo gevulde mat op de bakfiets; een paar palen, schoppen en timmergereedschap erbij, zodat het leek dat we ergens een schutting wilden plaatsen.

Bernhard, die ook wel eens een eigen handeltje dreef, is toch eens tegen de lamp gelopen en heeft toen 3 dagen in het beruchte kamp in Ommen gezeten (zie afbeelding). Velen hebben in dat kamp het leven gelaten, waaronder onze buurman Hennie Leerkotte, die is er van honger gestorven. Johan Boomkamp heeft het, hoewel broodmager, overleefd. Bernhard Sanderink had echter meer geluk. Hij had al eens vlees geleverd aan een griffier van de rechtbank in Almelo en had bij die gelegenheid tegen zijn vrouw gezegd: "Dat is een mooi adres, want mochten ze me eens een keer oppakken, ga dan maar direct naar die meneer toe en vraag hem dan om hulp. Zeg dan maar meteen dat het niet ondenkbaar is dat ik bij een eventueel verhoor wel eens door zou kunnen slaan en zijn naam zou noemen". Dat heeft Dien dan ook gedaan en met succes, want na 3 dagen was Bernhard weer thuis.

Noten

1. Der Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei.
2. In belang van de oorlogsvoering.
3. S.S.: de afkorting van Schutzstaffel (beschermafdeling), een paramilitaire organisatie binnen de Duitse nazipartij. (Ze werden ook wel Duitse zwarthemden genoemd).
4. Met goudraad opgestikte militaire rangtekens.
5. Lid van de Nationaal Socialistische Beweging (afk. NSB). Dit was een Nederlandse politieke partij die van 1931 tot 1945 heeft bestaan. De partij was op nationaal socialistische leest geschoeid en fungeerde tijdens W.O. II als collaboratiepartij.

Zomaar een onbekende Bornenaar

Ton Boswerger

Beste lezer, je hebt het ongetwijfeld gelezen in de *Boorn & Boerschop* van december 2017: we hebben op het HIP een klein feestje gebouwd rondom het invoeren van het 5.000ste bidprentje van mensen die op enigerlei wijze een relatie hebben met Borne, Hertme, Zenderen en Bornerbroek, welke plaats tot 1 januari 2001 eveneens tot de gemeente Borne behoorde. Dat volkomen willekeurig ingevoerde bidprentje 5000 betreft Lambertus Vrielink, gehuwd geweest met Johanna Klaassen uit Borne en heel lang geleden in 1926 is overleden in Hertme; althans volgens dit bidprentje. En omdat Lambert de 5000ste is ga ik hem wat meer aandacht geven. Want we weten allemaal: aandacht maakt mooier!

Als ik vroeger iets meer van hem en zijn vrouw had willen weten dan moest ik vanuit Loosdrecht om kwart voor acht in de auto stappen om me zo tegen negen uur in Zwolle te melden bij het Rijksarchief (thans HCO) waar de tweede exemplaren van alle registers van de burgerlijke stand uit Overijssel uiteindelijk terecht zouden komen. En na een kopje koffie bij de koffieautomaat naar de studiezaal: een formuliertje invullen, op een tafel leggen waarna de studiezaalbeambte de originele overlijdensaktes uit 1926 ging halen. Dus een tijdje wachten, de akte van Lambertus overschrijven, van 1926 91 jaar aftrekken zodat je op een nieuw formulier zijn geboorteakte in 1834 kon aanvragen. En zo tobde je verder gedurende een groot deel van de dag met een onderbreking voor de lunch totdat je aan het eind van deze snipperdag met vierkante ogen en een schrift met handgeschreven aantekeningen de terugreis naar huis weer kon beginnen. En een andere dag weer terug op zoek naar verdere gegevens over zijn familie. Goed, deze frustratie over het verleden van een "oude" genealoog ben ik kwijt. Tegenwoordig openen we www.wiewaswie.nl en zien in een paar minuten dat Lambert het zesde kind was van in totaal zeven kinderen van Gerrit Jan Vrielink en Geertruida Wilde uit Weerselo. En Lambert is met zijn 91 jaar ruim dertig jaar ouder geworden dan de destijds gemiddelde levensverwachting van ruim 60 jaar voor mannen en 62 jaar voor de vrouwen (cijfers CBS). Eventjes tussendoor: de levensverwachting voor mannen is van destijds ruim 60 jaar inmiddels gestegen naar ruim 78 jaar en die voor vrouwen van ruim 62 naar ruim 82 jaar. Voor mij een geruststellend gevoel dat deze gemiddelde levensverwachting door mij in ieder geval inmid-

dels gehaald is!

Goed, we gaan weer terug naar Lambertus. Volgens de burgerlijke stand was zijn juiste naam Lambert Jan, geboren in Weerselo en waren de getuigen bij de aangifte van zijn geboorte Gerrit Jan Oude Vrielink en Gerrit Sievert die beiden verklaarden "geen schrijven geleerd te hebben". Dat fabeltje van dat kruisje in plaats van een handtekening is waarschijnlijk zo langzamerhand wel uit de wereld. Lambert trouwde op 13 april 1877 in Borne, zoals destijds en ook thans nog gebruikelijk in de plaats waar de bruid vandaan kwam. En dan zijn overlijden. Niet in Hertme, zoals op het bidprentje vermeld, maar in Albergen is hij overleden. Dat lijkt ook aannemelijker want hun eerste kind Gradus is, slechts twee jaar oud, op 17 juli 1880 in Albergen overleden. Zo'n eerste kind, zeker als het een stamhouder is, op zo'n jonge leeftijd al moeten verliezen moet een groot verdriet voor de ouders hebben betekend. Na

Gradus volgen vier meisjes en is de zesde weer een jongen die slechts 25 jaar oud wordt. Hoe dit gezin in Albergen is terechtgekomen vermeldt dit verhaal uiteraard niet. Wat ik wel graag met jullie wil delen is de constatering dat dit alles in betrekkelijk korte tijd vanuit mijn luie stoel met uitzicht op de laptop op eenvoudige wijze werd gevonden. En aan het eind van dit stukje slaat de twijfel toe: als geboren in Hertme Weerselo had moeten zijn en overlijden in Hertme moet Albergen zijn: ligt hij dan wel echt begraven op het R.K. Kerkhof in Hertme? Het antwoord heb ik niet proberen te vinden.

Als jij hulp nodig hebt bij het opzoeken van familiegegevens? Je weet ons inmiddels te vinden; wij op het HIP helpen je graag verder.

Moo wet d'r wel road met

Zwier Kremer

'n Zommer was veurbiej en 'n harfst stun vuur de deur. 't Was met ut meeste fruit wal gebuurd. Hier en doar stunn-n nog wat beume dee nog vol in 'n dracht waaren; zoas gooldrenetten en bellefleurs.

Now was d'r achter 'n hof bij Fritske zien hoes nen wei. Den was van nen boer, dèn duur de leu aait Bazen Hook wörr neumd. Of hee echt zo heette?? Mear good.....

Now harr vrouw Bont, den drie huuze verderop woont, nen nog deeperen hof as de rest oet de buurt en dèn leup heelemaal duur langs de weide van Bazen Hook tot an de Oalde Almeloseweg. Doar stun nen boom met bellefleurs, woarvan sommige tekke oawer 'n droad boven de weide hungen. D'r zaten völ appels an en dee zagen d'r onwies mooi oet.

Elke morg'n gung Fritske, vuur dat hee noar school gung, hen kieken of d'r ok wat in de wei learn. Mangs learn d'r een of twee en dee nam hee dan met noar hoes. Zee mossen eerst un paar daage liggen, want at zee zo van de boom of kwamen , waaren zee nogal 'n luk zoer.

Zoas ik al zear:.. 't was harfst en dan kan 't vanoet ut zuudwesten bij tieden onwies te keer gaan. En too ut 's nachens un keer aldebarstens 'eboesd harr, gung Fritske 's morg'ns vrog hen kieken of d'r ok völ appels in de wei learn. Mear wat veel um dat teng'n. 't Was de meute nich..... Mear oawer 'n droad in 'n hof van Vrouw Bont doar learn d'r onwies völ en an de boom zaten d'r ok nog meer as genug an. Fritske, dach, at ze dee loat liggen könt ze verrotten en dat is onwies jammer. Hee bedach zich dan ok gin moment en gung op zien gevoel of en kreup, verstaand op nul, oonder 'n droad hen en gooiden 'ne heelen trop appels oawer 'n droad hen en too zo snel meugeluk oonder 'n droad duur, terug de weide wier in. Doar begon hee zich de pofbokse en ut weendjèk vol te stoppen met mooie bellefleurs. En dat op hoes an.

Zo kwam hee met un good gevoel thoes en in de

Nen boom met bellefleurs in de hof van vrouw Bont.

kökken lear hee 'nen betke trots de appels op toafel. Too Mo dat zag, vreug zee: "Hoo kom iej doar?" Learn oonder 'n boom bij vrouw Bont in 'n hof; doar learn d'r zovöl en in de wei lear bienoa niks. "Dus dee komt oet 'n hof van Vrouw Bont?" "Joa, ik dach zo.... d'r zit nog zovöl appels an 'n boom. Ik dach..." "Meer dan heb iej dee 'estöll'n, is 't nich? En iej weet wal dat dat nich mag."

Fritske zien gevoel verdween as sneij vuur de zun en hee harr' d'r opeens gin plezear meer in. "Ja dat weet ik eigenluk wal, meer zee zaag'n d'r zo mooi oet." Moo zear: "Kan wal wean, mear 't is van 'n aander en wat van 'n aander is mu-j van of blieuw'n. Want d'r zint greanzen tussen wat good en verkeerd is." "Zal ik ze dan mear wier terug brengen noar 'n hof van vrouw Bont?" zear Fritske en zienen lip begun al 'n betke te trillen. Moo keek Fritske an, dach effen noa en zear: "Och miejong, loat ze dizze keer mear hier, dan maak ik d'r wal appelmoes van."

Hofhorige domeinkaarten zijn toegevoegd aan de website van HISGIS

Tijdens het symposium "Hofhorige Erven" op 15 februari jl. in de TwentseWelle (nu MuseumFabriek) te Enschede werd bericht dat: "Hofhorige domeinkaarten zijn toegevoegd aan de website van HISGIS". Historisch Geografisch Informatie Systeem). HISGIS is een digitaal kaartenpakket waarvoor de oudste kadastrale kaarten uit 1832 de basis vormen. Hieraan zijn nu de bewaard gebleven domeinkaarten (vervaardigd tussen 1770-1780) van vele Twentse hofhorige boerderijen toegevoegd. Daarnaast maakt veel aanvullende informatie van de Twentse boerderijen die zijn genoemd in 1475 en 1601/1602 deze site bijzonder interessant. De site is uniek in Nederland en mogelijk nog nergens zo uitgevoerd. Een van de initiatiefnemers voor deze, qua informatieverstrekking, sterk verbeterde site is ons erelid Henk Woolderink. Bezoek eens deze site: <http://www.hisgis.nl/gewesten/overijssel/horigheid>.

Gemeentelijke herindelingsperikelen in de jaren '60

Robert Platenkamp

In de jaren zestig smeedden Rijk en provincie plannen om te komen tot de vorming van één ongedeelde gemeente Delden. De Ambt Deldense buurtschap Azelo stond op de nominatie om te worden ingedeeld bij de gemeente Borne. Het meest opmerkelijke aan de gang van zaken is, dat de herindelings eindstreep toen niet heeft gehaald. De tegenkrachten in twee kleine gemeenten waren sterker. Een zeldzaamheid.

Hotel-restaurant Carelshaven, woensdag 22 juni 1960, 17.00 uur.

Edzo Toxopeus, minister van Binnenlandse Zaken in het kabinet De Quay, toont zich een ware diplomaat. Hij heeft die middag gesprekken gevoerd met

de gemeenten die bij de herindeling zijn betrokken. Dat zijn niet alleen Stad en Ambt Delden, ook Borne mocht aanschuiven. Hij heeft zorgvuldig afgetast wat er bij de volksvertegenwoordigers leeft en met welke gevoeligheden hij rekening moet houden. Nu informeert hij de pers over het resultaat. Als ervaren bewindsman begrijpt hij heel goed dat dit soort dingen nodig hebben. Je moet mensen laten wennen aan het idee van een nieuwe gemeente. "Voor dergelijke wijzigingen moet een gunstig klimaat ontstaan", aldus de minister, "Noch het provinciaal bestuur, noch ik zullen via onbezonnen daden een grenswijziging stimuleren. De plaatselijke omstandigheden zijn hier van belang". Met fraaie volzinnen probeert Toxopeus gevoelens van onbehagen weg te nemen. Hij suggereert dat het allemaal niet zo'n vaart zal lopen. Maar zonder dit uit te spreken, weet hij heel goed dat de samenvoeging uiteindelijk zal doorgaan. Want overal in Nederland verdwijnen kleine gemeenten bij de vleet. Waarom zouden Stad en Ambt Delden een uitzondering vormen?

Op de veranda van het chique hotel-restaurant gaat het er minder hoffelijk aan toe. De daar verzamelde raadsleden van Ambt Delden zijn ronduit verbolgen over hetgeen ze vanmiddag te horen hebben gekregen. Hun verontwaardiging richt zich met name op de houding van hun burgemeester, jhr. mr. L.O.M. van Nispen tot Sevenaer, die overigens ook burgemeester van Stad Delden is. Zonder daarover van tevoren ook maar iets te zeggen, hield de verfijnde aristocraat een warm pleidooi voor de samenvoeging van Ambt en Stad. Een samengaan waar de raadsleden van Ambt Delden helemaal niets voor voelen. En dat zullen ze de burgemeester ook duidelijk laten weten. In de eerstvolgende raadsvergadering zal een motie worden aangenomen waarin de raad stelt dat de burgemeester de belangen van de gemeente Ambt Delden zeer heeft geschaad. Gevolgen zal de motie overigens niet hebben. De burgemeester blijft gewoon in functie. Pas in 1965 gaat hij met pensioen.

Minister Toxopeus heeft die middag ook de mening van het Bornse gemeentebestuur gepeild. De gemeente Borne is rechtstreeks bij de herindeling betrokken vanwege voorgenomen uitbreiding van haar grondgebied met de buurtschap Azelo. Onder aanvoering van wethouder Jan Buijvoets (KVP) heeft

het college haar standpunt toegelicht. Het voorstel van de provincie kan in Borne rekenen op een warm onthaal. Jan Buijvoets laat niet na om in het gesprek met de minister allerlei praktische en economische overwegingen ter tafel te brengen die in zijn beleving de overgang van Azelo rechtvaardigen. Volgens de Bornse woordvoerder behoort de markte Azelo vanouds tot de contreien van Borne en zijn de bewoners sterk op Borne georiënteerd. Het voorstel van de provincie stemt hem dan ook tot tevredenheid.

Jan Buijvoets heeft zijn mensen, onervaren als ze zijn in de omgang met Haagse autoriteiten, vooraf nog enkele nuttige kledingadviezen gegeven. De heren kunnen deze middag volstaan met een wandelkostuum (de zwarte slippas kan in de kast blijven hangen).

Waarom een samenvoeging?

In Overijssel hebben verschillende stad- en ambtgemeenten bestaan. Deze zijn in de loop der jaren samengevoegd (Stad Almelo en Ambt Almelo in 1914, Stad Ommen en Ambt Ommen in 1923, Stad Hardenberg en Ambt Hardenberg in 1941, Stad Vollenhove en Ambt Vollenhove in 1942). In 1924, 1932 en 1954 kwamen Gedeputeerde Staten met voorstellen om ook de beide Deldense gemeenten te verenigen. Maar nu eens Stad, dan weer Ambt, torpedeerde de huwelijksplannen. Het onderwerp verdween dan tijdelijk van de agenda, maar keerde altijd weer terug. Eind jaren vijftig begon de discussie opnieuw te spelen. Gedeputeerde Staten vonden het de hoogste tijd om beide gemeenten samen te voegen. Argumenten hiervoor zocht de provincie in de planologie. Maar deze waren niet erg sterk.

De gemeente Stad Delden (met een oppervlakte van slechts 256 ha) had behoefte aan gebiedsuitbreiding. In het zuiden en zuidoosten van Stad Delden lag nog onbebouwd gebied, maar de provincie vond uitbreiding in die richting niet wenselijk vanwege de verwijderde ligging ten opzichte van de kern en de aanwezigheid van de spoorbaan. Ten noorden en ten oosten van de stadskern bevond zich het landgoed Twickel, dat als natuurgebied behouden zou moeten blijven. De uitbreiding zou naar het westen en noordwesten moeten gaan, over de grens met de gemeente Ambt Delden heen. Achteraf kunnen we vaststellen dat de woningbouw in westelijke richting beperkt is gebleven tot de wijk Rupertserve (1972). Juist het gebied dat volgens de provincie ongeschikt zou zijn voor woningbouw, tussen de spoorlijn en het kanaal, is sindsdien vrijwel geheel bebouwd.

Het tweede argument was eveneens betrekkelijk. Rijk en Provincie vonden dat het Ambt Delden ontbrak aan een centrale kern. Bentelo telde in 1960 slechts 123 inwoners en Hengevelde maar 461 ¹⁾. Stad Delden zou in de gedachten van de plannen-

makers gaan fungeren als centrale stadskern, die de noodzakelijke sociale, medische en culturele voorzieningen zou kunnen bieden. Dit argument ging echter volledig voorbij aan het feit, dat de veel inwoners van Ambt Delden helemaal niet waren georiënteerd op Stad Delden. Zij maakten gebruik van voorzieningen in Enter, Bornerbroek, Almelo, Zenderen, Borne, Hengelo, Goor en Diepenheim. Hengevelde ging daarom nog liever samen met de gemeente Goor dan met Delden. Een centrale kern voor Ambt Delden was een achterhaalde gedachte. De mobiliteit was enorm toegenomen en afstanden vielen daarmee weg.

Het enige plausibele motief voor samenvoeging bestond hierin, dat de twee gemeentelijke organisaties tot één sterkere organisatie zou worden teruggebracht, waardoor op bestuurskosten zou kunnen worden bespaard. Maar daaraan wordt in de stukken vreemd genoeg weinig aandacht besteed.

Azelo gaat over naar Borne

De plannen hielden dus niet alleen de samenvoeging van Stad en Ambt Delden in. De buurtschap Azelo zou worden afgesplitst van Ambt Delden en toegevoegd aan de gemeente Borne. Eigenlijk ging het zelfs om een iets groter gebied dan alleen Azelo. Al het grondgebied van Ambt Delden ten noorden van het toenmalige tracé van de A1 zou overgaan naar Borne. Dat gebied liep van de Bloksteegweg (bij de Azelerbeek) tot de overzijde van het Twentekanaal ter hoogte van het Grasbroek bij Bornerbroek. Dus ook een gedeelte van de buurtschap Deldenerbroek zou bij Borne worden gevoegd. Argument hiervoor was de autosnelweg A1, die Azelo fysiek zou scheiden van de rest van de nieuwe gemeente Delden. Werkelijk een heel zonderlinge gedachte, alsof wegen en kanalen wezenlijk bepalend zijn voor gemeentegrenzen. Overigens speelde de A35 ²⁾, die Borne zou scheiden van Azelo, geen enkele rol in de overweging van de provincie, terwijl het tracé toen al bekend was.

Verder zouden de inwoners van Azelo volgens de provinciale beleidsmakers veel meer georiënteerd zijn op Borne dan op Delden. Dit was - en is nog steeds - het geval, maar op basis van dit argument kunnen talloze steden en dorpen aan andere gemeenten worden toegedeeld.

De voorgestelde herindeling zou tot gevolg hebben, dat van de gemeente Ambt Delden naar de gemeente Borne zou overgaan een gebied van 669 ha en ongeveer 585 inwoners en dat een nieuwe gemeente Delden zou ontstaan ter grootte van ongeveer 8.430 ha met rond 10.200 inwoners.

Grote weerstand

De raad van Ambt Delden is wel bereid om mee te werken aan een beperkte grenswijziging waardoor Stad Delden zich in westelijke richting kon uitbreiden, maar wil van een samenvoeging niets weten. Wethouder Goselink onderstreept de afwijzing nog

*Jan Buijvoets (*1918 - †2000), wethouder van Borne en vervolgens burgemeester van Ambt Delden³⁾.*

eens extra als hij opmerkt: "Wij zijn nu drie keer lastig gevallen door GS, ik hoop dat zij nu eindelijk eens tot andere gedachten komen. Ambt Delden wordt steeds het kind van de rekening en krijgt het mes op de keel. Wij vragen de heren in Zwolle nergens om". De raad van Stad Delden spreekt zich in zijn vergadering van 28 oktober 1963 eveneens uit tegen herindeling. Burgemeester Van Nispen tot Sevenaer en wethouder Kieboom (Gemeentebelang) zijn voor samenvoeging, maar wethouder Nijhof (KVP) stemt tegen, evenals een meerderheid van de raad.

Ook Borne mag zich uitspreken over de herindeling. Op 5 september 1963 komt het voorstel van GS in de raad aan de orde. Wethouder Buijvoets is positief, en is zelfs van mening dat het van Ambt Delden af te splitsen gebied nog groter zou moeten zijn. Hij doet de suggestie om nog vier boerderijen bij het gebied dat over zal gaan naar Borne, te betrekken. Na de herindeling bij Borne zal Azelo positief kunnen beginnen aan de opbouw. Hierna stemt de Bornse gemeenteraad, zonder hoofdelijke stemming, in met de voorgenomen gebiedsuitbreiding. Vanuit Ambt Delden wordt hiertegen fel van leer getrokken. Het Azelose raadslid A.H.J. Goorhuis (KVP) zegt daarover het volgende: "De gemeente Borne heeft natuurlijk met veel genoegen het voor-

stel van GS overgenomen, maar wij protesteren fel tegen de uitspraak van de Bornse gemeenteraad, als deze zegt: dan zal Azelo positief kunnen beginnen met de opbouw, dan wil ik hen vertellen dat als Borne ooit wil werken aan de opbouw, zij te laat komen, naast verharde wegen, aansluitingen op de elektriciteit en waterleiding heeft deze buurtschap naast een ulo en een school voor lager onderwijs, waar zelfs kinderen uit Borne onderwezen worden. Laat men de huid niet verdelen in Borne, voordat de beer geschoten is".

Het afwijzende standpunt van de beide Deldense gemeenteraden maakt in Zwolle en Den Haag niet veel indruk. In augustus 1965 bevestigt Jan Smalbroek, minister van binnenlandse zaken in het kabinet Cals, dat een ontwerp van wet tot samenvoeging van Stad en Ambt, spoedig naar de Tweede Kamer zal worden gestuurd.

Opmerkelijk is dat het verzet tegen de herindeling uiteindelijk slaagt. Bij Henk Beernink, minister van Binnenlandse Zaken in het kabinet De Jong (1967 – 1971), vinden de tegenstanders gehoor. Op 16 augustus 1967 vindt op het provinciehuis in Zwolle overleg plaats van de ministers Beernink en Schut (Volkshuisvesting) met de betrokken gemeentebesturen en Gedeputeerde Staten. Beernink komt met een uitgewerkt voorstel om beide gemeenten in stand te houden. Als Ambt en Stad Delden overeenstemming bereiken over een beperkte grenswijziging dan komt het niet tot een samenvoeging, aldus Beernink. En die overeenstemming komt er. Op 23 september 1968 kan de vlag uit in Stad en Ambt. Minister Beernink trekt het wetsvoorstel tot samenvoeging definitief in. Het voorstel kan niet rekenen op voldoende steun in de Kamer. Een meerderheid binnen de Vaste Commissie voor Binnenlandse Zaken had zich uit tegen samenvoeging uitgesproken. De historie van beide gemeenten wordt voortgezet. Ze blijven afzonderlijk optrekken. Aan hun verloving komt een einde.

Het verhaal gaat dat Twickel een rol heeft gespeeld in het dwarsbomen van de huwelijksplannen. Henk Beernink was vooraanstaand lid van de CHU, een partij met veel oude oude adel binnen haar gelederen. In elk geval staat vast dat er contact is geweest tussen de minister en Twickel. Niet alleen de partij van Beernink (CHU) speelde daarbij een rol, maar ook het feit dat zijn voorouders afkomstig waren van de Twickeler boerderij Beernink in Bentelo. Daarnaast was ook binnen de KVP de tegenstand groot. Achter de schermen lobbyden tegenstanders volop. De samenvoeging zal niet doorgaan, vertrouwde rentmeester Brunt het Azelose raadslid Goorhuis (KVP) al in de loop van 1967 toe.

Het voortbestaan van de gemeente Ambt Delden geeft aan de loopbaan van de Bornse wethouder Jan Buijvoets een gelukkige wending. Na achtereenvolgens ambtenaar, militair⁴⁾ en politicus te zijn

geweest, wordt zijn loopbaan in het voorjaar van 1969 bekroond met de benoeming tot burgemeester van Ambt Delden. Hij bekleedt het ambt met verve tot aan zijn pensioen in 1983.

Een beperkte grenswijziging

In december 1969 besluit de Tweede Kamer tot een beperkte grenswijziging tussen Stad en Ambt. De grens van Stad wordt verlegd in westelijke richting, zodat in 1972 de nieuwe wijk Rupertserve bouwrijp kan worden gemaakt. Een totale gemeentelijke herindeling wordt doorgeschoven naar overleg in provinciaal en streekverband. De zaak wordt daarmee feitelijk op de lange baan geschoven. Minister Beernink merkt bij de behandeling van het voorstel in de Tweede Kamer nog wel op, dat Ambt Delden op lange termijn niet zal kunnen blijven voortbestaan. "Ik heb ook in de besprekingen met het gemeentebestuur van Ambt Delden zo gesteld en gezegd: Gij moet niet denken, dat die grenzen nooit eens zullen worden veranderd. Ik ben er zelfs van overtuigd, dat zij nog wel eens zullen worden veranderd, maar dan zeer bepaald niet in deze zin, dat gekomen wordt tot een combinatie van Stad en Ambt Delden, doch in die zin, dat Borne, Goor, Wierden, Diepenheim en mogelijk nog andere gemeenten mede bij de gehele problematiek in beschouwing worden genomen". Een vooruitziende blik kan hem niet worden ontzegd.

Naschrift

De gemeente Ambt Delden heeft daarna nog ruim 30 jaar bestaan, totdat bij de gemeentelijke herindeling van 2001 het doek definitief viel. Rijk en provincie kregen alsnog hun zin en Stad en Ambt Delden werden opgenomen in de nieuwe fusiegemeente Hof van Twente. Een noordelijk en oostelijk gedeelte van Azelo ging over naar het grondgebied van Borne, een ander noordelijk deel naar Almelo. Het moet worden gezegd dat de gemeente Ambt Delden altijd goed heeft gefunctioneerd. De begroting was op orde. Het beheer van de openbare ruimte geschiedde vlekkeloos. De raadsleden wisten wat er onder de burgers speelde. Een instrument als burgerparticipatie was overbodig. Met deze positieve punten aan het adres van Ambt Delden wil ik dit verhaal afsluiten.

Weerselo tegen herindeling Twente

(Van onze correspondent)

Markelo, 23 sept.

De grenzen van Twentse gemeenten zijn in beweging. Stad Delden zal een uitbreiding krijgen van grondgebied ten koste van Ambt Delden. Het wetsontwerp terzake is reeds ingediend. De gemeente Goor heeft enige jaren geleden uitbreiding van grondgebied gekregen ten koste van Markelo, en Borne en Hengelo verwachten spoedige vergroting van hun territorium ten koste van Weerselo. Ten slotte zijn er plannen tot grenswijziging in noord-Twente maar deze schijnen momenteel bevroren.

Het is vooral Weerselo dat zich fel tegen een aantasting van zijn grondgebied verzet. Gisteren heeft minister mr. H. H. J. Beernink de gebieden bezocht die van Weerselo naar Hengelo en Borne zullen overgaan, zodat het inwonertal van Weerselo met onge-

veer 1000 zal dalen. De minister verklaarde dat voor 1 januari het wetsontwerp bij de Tweede Kamer zal zijn ingediend, maar hij verwachtte niet dat de Kamers het ontwerp voor 1 juli 1970 zullen kunnen behandelen.

Dit betekent dat de grenswijziging een feit zal worden na de gemeenteraadsverkiezing. Hengelo, Borne en Weerselo zullen in oktober meedelen hoe zij staan tegenover de noodzaak van het houden van nieuwe gemeenteraadsverkiezingen.

Gemeentebestuurders van Borne en Hengelo hebben tegenover de minister hun instemming met de grenswijzigingsplannen betuigd. Het gemeentebestuur van Weerselo blijft de amputatie van zijn grondgebied voortijdig, onrechtvaardig en onaanvaardbaar noemen. Als de grenswijziging een feit wordt zal Hengelo 70.000 inwoners hebben en zal het aantal raadsleden met 2 toenemen. De KVP, die de grootste partij in Hengelo is, kan voordeel verwachten, omdat Weerselo een geheel r.k. gemeente is.

De grenscorrectie tussen Delden, Ambt Delden en Borne was niet de enige correctie eind jaren '60. De gemeente Weerselo moest gebied afstaan aan Hengelo en Borne.

Algemeen Handelsblad 29 september 1969. Bron: www.delpher.nl

Bronnen

- Secretarie-archief gemeente Borne 1929-1960. Inv. nr. 139 Stukken betreffende opheffing van de gemeenten Ambt-Delden en Stad Delden en vorming van een nieuwe gemeente Delden, alsmede toevoeging van een gedeelte der gemeente Ambt-Delden aan de gemeente Borne, 1958 – 1969
- Twentsche Courant donderdag 17 augustus 1967
- Deldens Weekblad november 1963
- Kamerstukken, 31e vergadering 10 december 1969 blz. 1521 e.v.

Noten

1. Volkstelling 1960
2. Destijds werd de toekomstige A35 nog aangeduid als de zuidelijke bandweg
3. Foto: <http://www.bijvoet.org/genealogy/getperson.php?personID=11608&tree=Buijvoets>
4. Jan Buijvoets was tijdens de oorlog ambtenaar in Oss, werd daar verzetsman en kreeg na de oorlog als luitenant de leiding over het voormalig kamp Westerbork.

Uit Bornse bodem: Het ontstaan van een tentoonstelling

Anne Ponten (student archeologie aan de Rijksuniversiteit Groningen en oud-inwoner van Borne)

Van 28 september tot 14 oktober komt er in het Bussemakerhuis een kleine tentoonstelling onder de naam "Uit Bornse Bodem". Hier laten we een aantal *archeologische* voorwerpen zien die in de afgelopen eeuwen door mensen zijn gemaakt en in gemeentegrond terecht zijn gekomen. Wat is de bedoeling van deze tentoonstelling en wat is het verhaal achter deze vondsten?

Vorig jaar ben ik met een medestudent van de faculteit Archeologie naar Leiden geweest. Daar is het Rijksmuseum van Oudheden. Het was al een tijdje geleden dat ik daar geweest was en intussen waren er een aantal permanente tentoonstellingen aangepast en gemoderniseerd.

Op de afdeling Archeologie van Nederland staat een enorme ladekast met als onderwerp "Archeologie uit je achtertuin". Hier kan elke gemeente uit Nederland een bodemvondst ten toon stellen. Benieuwd naar de vondst uit Borne deed ik de lade open en zag dat het laatje leeg was. Dat was een teleurstelling. Op de terugreis in de trein zat ik mij af te vragen wat ik verwacht had in het laatje te vinden en bedacht me dat ik dan maar zelf op zoek moest gaan om het gevuld te krijgen.

Het plan is nu een tentoonstelling te organiseren met een selectie van vondsten uit de Bornse geschiedenis. Uit deze selectie mogen de bezoekers van de tentoonstelling een keuze maken welke vondst het meest in aanmerking komt voor de ladekast van het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden. Daarnaast zal deze tentoonstelling ook een educatief doel hebben. Omdat de doelgroep bestaat uit alle inwoners van Borne leek het mij goed om ook iets te vertellen over archeologie in het algemeen. Op deze manier kan hopelijk een sterkere verbinding tussen de bewoners van Borne de geschiedenis van hun dorp.

Hieronder zal ik beschrijven welke vondsten uit de tentoonstelling in aanmerking komen om in de lade van het Rijksmuseum in Leiden terecht te komen.

De geselecteerde vondsten:

Fels Rechteckbeil: Borne (Tichelwerk Woolde)

Deze bijl is gevonden in de buurt van Tichelwerk Woolde in Borne. Omdat deze bijl via een collectie van een particulier bij het depot terecht is gekomen is de vondstdatum en precieze vondstlocatie onbekend. Hij wordt echter gedateerd van het Neolithicum tot de bronstijd.

Het is een bijl met een brede top en is gemaakt van een groenachtig, korrelig gesteente. De top van de bijl is stomp en hij is niet zeer glad afgewerkt, al lijkt er wel een poging te zijn geweest om dat te doen. Bijlen van dit type worden Fels Rechteck bijlen genoemd. Dit type bijlen wordt hoofdzakelijk gemaakt van 2 soorten gesteenten: rotsachtig gesteente en groenachtig gesteente waar ook mineralen als amber onder vallen (Hoof, p 48). Een andere eigen-

*Boven: Fels Rechteckbeil
Rechts: vuurstenen dolk.*

schap van deze bijlen is dat ze ongeveer twee keer zo lang zijn als dat ze breed zijn (Hoof, p 54). De bijl uit Borne voldoet aan deze eigenschap want hij is 17,7 cm lang en 7,8 cm breed. Binnen dit type valt de bijl uit Borne onder de categorie F1a omdat de snijkant breder is dan de andere kant en ook vrij geleidelijk afloopt (Hoof, p 49). Verder is interessant dat dit type bijlen vooral voorkomt in gebieden die geschikt waren voor nederzettingen in de Neder-Rijn-Maas regio (Hoof, p 58). Deze Regio ligt zo grofweg 100 kilometer van Borne vandaan, wat suggereert dat deze bijl waarschijnlijk door handel hier terecht gekomen is omdat dit type bijl hier normaal gesproken niet voor komt. Een archeologisch aspect dat belicht wordt bij deze bijl is dat hij een slechte context heeft.

Omdat hij afkomstig is uit een privé collectie is er bijna niks bekend over de vindplaats en al helemaal niks bekend over de vondst omstandigheden. Veel oudere museumstukken hebben dit probleem ook en het is hierdoor erg lastig om onderzoek te doen naar bepaalde historische perioden. De enige manier waarop de een vondst als deze zijn context terug kan geven is door een soortelijk voorwerp wel in zijn originele vindplaats tegen te komen.

Vuurstenen dolk: Zenderen

Volgens de begeleidende tekst achter op het karton waaraan de dolk bevestigd is, is deze gevonden op 15 september 1951 in de Oude beek in Zenderen. De dolk is 13,8 cm lang, 2,9 cm breed en heeft een donker grijs-bruine kleur.

Deze dolk is onder andere gebruikt om een typologie vast te tellen van vuurstenen dolken in Nederland. Volgens deze typologie valt deze dolk onder het type 1b (Bloemers, p 72, afb 40). Dit houdt in dat ze iets ouder lijken te zijn dan de varianten in Zweden en ook meer overeenkomsten hebben met de varianten in Engeland (Bloemers, p 48). De b in deze typologie betekend dat er vermoed wordt dat deze dolk secundair bewerkt is (Bloemers, p 72) Alle typen dolken komen in Nederland voor maar type 1 tot en met 3 komen het meeste voor. Het meeste worden ze gevonden in Drenthe rond de Hondsrug maar ook in Twente en de achterhoek (Bloemers p 49).

Hoewel het lastig is om vuurstenen dolken als deze te dateren omdat ze uit hun context worden gehaald en niet vaak met extra voorwerpen gevonden worden die helpen met het dateren is er wel een grove datering gemaakt. Gebaseerd op vergelijkingen met het vuursteen in Scandinavië worden dit soort dolken geschat op late steentijd/vroege bronstijd (Bloemers, p 55)

Bronstijd potje: Zenderen

Het potje is gevonden op de ooststrand van de Zenderse es in 1967. Dit potje wordt getypeerd als een Hallstatt B potje. Dit heeft onder andere te maken met de vorm van het potje. Het heeft bijvoorbeeld een vlakke bodem, zeer korte schouder, naar buiten verbrede rand en is gladwandig. Het potje is niet zo groot, maar 6,5 cm hoog en het breedste stuk is 8,25 centimeter. Het wordt gedateerd van de late bronstijd tot de vroege ijzertijd.

Dit type aardewerk is zeer belangrijk als het gaat om het dateren van deze transitie periode. In de 19^e eeuw werden periodes gedateerd aan de hand van aardewerk en andere voorwerpen. Dit

begon met Christian Thomsen, die een globale indeling maakte in steentijd-bronstijd-ijzertijd gebaseerd op de globale gebruiksvoorwerpen die gevonden werden door archeologen (Collis, p 1). Hier werden vervolgens nog specifiekere periodes aan toegevoegd die vooral waren gebaseerd op het aardewerk dat gevonden werd met deze voorwerpen.

In 1874 vond de Zweedse prehistoricus Hildebrand een stilistisch verschil tussen het aardewerk in Hallstatt en het aardewerk in La Tène (Collis, p 1). Hij ontdekte dat het aardewerk uit Hallstatt dateerde uit het begin van de ijzertijd en het La Tène aardewerk uit de late ijzertijd (*lock. Cit.*). Deze typologie is vervolgens doorgezet voor aardewerk uit heel Noord-West europa om deze tijdsperiodes aan te geven.

Tegenwoordig wordt deze methode bekritiseerd omdat er teveel gefocust werd op de voorwerpen van een cultuur waardoor je andere informatie kan missen. Dit wordt "pots equals people" (potten zijn mensen) genoemd (Collis 2013, p 1). Tegenwoordig dateren we perioden ook met koolstof datering en analyseren we culturen ook door bijvoorbeeld te kijken naar de omgeving waarin deze culturen hebben geleefd.

Reliëf hoofdje en Iriserend glazen fleskopje: Weleveld

Weleveld was een havezate die bewoond is geweest van 1300 tot 1804 toen het huis definitief werd afgebroken en de omringende gracht gedempt (Ter Beke et al, p 28, 29). De vondsten die geselecteerd zijn om Weleveld te vertegenwoordigen zijn afkomstig van de opgraving van 1994 toen besloten is om de gedempte gracht weer uit te graven. Bij deze vondsten is dus niet zo zeer de vondst op zich belangrijk maar vooral de context waarin het zich bevonden heeft, namelijk de havezate.

Het fleshoofdje is geïriseerd, dit gebeurt wanneer glas wordt blootgesteld aan vocht waardoor een chemische reactie optreedt waarbij ionen van het metaal (R+) worden vervangen door de protonen (H+) van het water (Cronyn 1990, P 131). Dit zorgt ervoor dat het glas dof word en gaat schilferen, deze schilfers kunnen allerlei kleuren krijgen en vaak een olie achtige glans geven (*Lock. Cit.*)

Vaak proberen musea glas te tonen dat in een betere staat is. Dit heeft ook te maken met de risico's van het tentoonstellen van iriserend glas. Als je glas in deze staat voor langere tijd blootstelt aan een hoge luchtvochtigheid, bijvoorbeeld door een hoog aantal bezoekers in een museum, kan het glas verder afbladderen en uiteindelijk grote schade oplopen. Het restaureren van dit soort glas is erg lastig, de origi-

Het bronstijd potje uit Zenderen.

nele kleur van het glas is nooit meer te herstellen en omdat het bladdert, is het aan elkaar zetten van stukken glas zeer uitdagend (Cronyn, p 136-139).

De meerwaarde van deze vondst in de tentoonstelling is dat bezoekers zo kunnen zien hoe vondsten er daadwerkelijk uitzien nadat je ze uit de grond haalt. Daarnaast geeft het ook de mogelijkheid om meer uit te leggen over de conservatie van vondsten.

Boven iriserend glazen fleskopje en onder een reliëf hoofdje beiden gevonden op Weleveld.

De laatste vondst waar ik in dit artikel over zal praten is het hoofdje gemaakt van Bentheimer zandsteen. Dit hoofdje heeft als decoratief reliëf deel uitgemaakt van de buitenkant van de havezate.

Weleveld was niet het enige gebouw in de regio dat op deze manier de buitenwanden decoreerde. Tussen die 14^e en 15^e eeuw werd het makkelijker om Bentheimer zandsteen te vervoeren naar plaatsen die verder van de groeves verwijderd waren. Deventer en Zwolle speelden een grote rol bij het verhandelen van het Bent-

heimer zandsteen in deze tijd (Vries, p 51-53). Twee belangrijke gebouwen in de regio die ook Bentheimer zandsteen gebruiken in deze periode zijn het Huis Hengelo en kasteel Twickel. Beide gebouwen gebruikten het materiaal om de voorgevel en poort te decoreren. De decoraties van al deze gebouwen lijken qua stijl uit de renaissance te stammen.

De Renaissance is een culturele beweging die rond 1420 ontstond in Italië en rond 1500 ook zichtbaar werd in andere delen van Europa (Kolks, p 103). In tegenstelling tot die Italiaanse variant zijn de sculpturen in Nederland minder extravagant en komen ze ook voor op bescheidener gebouwen die bak en natuursteen afwisselen (Kolks, p 105).

Waarschijnlijk hebben we hier te maken met een portretkopje. In de gevels van belangrijke middeleeuwse gebouwen kunnen regelmatig hoofdjes aangetroffen worden tussen de decoraties. Dit zijn vaak de stichters of huidige bewoners van het pand (Vries p 289-290). Het zandstenen kopje afkomstig van Weleveld vertoont bijvoorbeeld overeenkomsten met de hoofdjes in de voorgevel van de melkmarkt 10 in Zwolle.

Ten slotte

Deze vijf vondsten vormen samen een globale geschiedenis van de archeologie van Borne. Een van

deze voorwerpen zal gekozen worden om de gemeente te vertegenwoordigen in het kabinet in Leiden.

Maar er is meer te zien tijdens de tentoonstelling in het Bussemakerhuis. Heel bijzonder is de aanwezigheid van "de ridder van Borne". Misschien wel een van de belangrijkste vondsten uit de Karolingische tijd van deze regio. Museum de Twentse Welle geeft speciaal voor deze gelegenheid deze grafset in bruikleen. Zo komt ook deze heer uit het verre verleden weer even thuis.

Bronnen

- Bloemers J.H.F. (1986) *Flintdockhe vom skandinavischen Typus in den Niederlanden*, uit: Berichten van de Rijksdienst voor het oudheidkundig onderzoek.
- Cronyn J.M. (1990) *the elements of archaeological conservation* Londen/New York: Routledge.
- Collis J. (2013) *Hallstatt culture* uit: The Encyclopedia of Ancient History p 3047-3050, Oxford: Blackwell publishing.
- Hoof D. (1970) *Die steinbeile und steinäxte im gebiet des Niederrheins und der Maas*. Bonn: Rudolf Habelt Verlag GmbH.
- Kolks Z.G.M. (1996) *Enkele kunsthistorisch belangrijke, onlangs opgegraven bouwfragmenten van het Huys Hengelo*, uit: Historie en opgraving van het Huys Hengelo en zijn voorgangers, Hengelo: drukkerij Twente Hengelo b.v.
- Ter Beke J., Gloerich H., Monnik T., Mulders-Gordijn A., Thiehatten M. en Vrijkorte T. (2012) *Canon van Borne: vijftig vensters op de historie van het dorp*. Venlo/Hengelo: uitgeverij Smit.
- Van Nuenen J. (1995) *Borne archeologisch*. Borne: Heemkunde vereniging Bussemakerhuis te Borne.
- Verlinde A.D., Vreenegoor E., Buisman A., Bente D. (1994) *Borne, Weleveld* uit: Scheepstra G.H. (red) (1994) ROB jaarverslag 1994.
- Verlinde A.D. en Vreenegoor E. (1995) *Overijsselse historische bijdragen*.
- Jan de Vries D. (1994) *Bouwen in de late middeleeuwen: stedelijke architectuur in het voormalige over-en Nedersticht*, Utrecht: Matrijts.
- Woolderink H. (2006) *De hof te Borne: 800 jaar geschiedenis van De hof, de kerk en het dorp Borne*. Haaksbergen: Heemkundevereniging Bussemakerhuis te Borne.

Foto's

Alle foto's bij dit artikel zijn vervaardigd door Anne Ponten.

MARS

Architectuur

Mars Architectuur
Korte Wensinksweg 1
7622 LB Borne

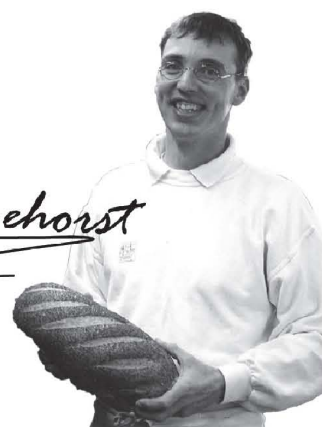
Tel. 074 266 17 92
Fax 074 266 53 07

E-mail : info@marsarchitectuur.nl
Web-site: www.marsarchitectuur.nl

A r c h i t e c t u u r t o t i n d e t a i l

“Op zondag zorg ik graag
voor uw ontbijt”

Jan Koehorst

Iedere zondag geopend
van 8.00 - 11.00 uur

Koehorst
De Echte Bakker

Borne, Aanslagweg 16, tel: 074 2661427
Borne, Grotestraat 237a, tel: 074 2664158

EST. 1858
MORSELT
— MODE —

LIFESTYLE STORE | GROTESTRAAT 199 - 205 BORNE & BISSCHOPSTRAAT 5 - 7 OLDENZAAL

de **wonen**
boer

meubelen
vloeren
raambekleding

since 1961
in het hart
van twente

www.deboerwonen.nl

 PLUS
Huls van den Nieuwboer

Jachtlust

HOTEL & RESTAURANT

Weerselosestraat 306 | 7626 LJ Hertme | T 074 2661665

- Hotelkamers vanaf € 60,00 per nacht
- Catering thuis of op uw bedrijf
- Vergaderingen en bijeenkomsten
- Feesten, partijen en diners op maat
- Keuzemenu 2 gangen € 19,50 of 3 gangen € 21,50

Kijk voor meer informatie op www.jachtlust.nl
of mail naar info@jachtlust.nl

#IKBENBIJJE

"Ik ben bij je wanneer je niet naar de bank kunt komen."

Team Mobiele Adviseurs Rabobank Centraal Twente

Bel voor een afspraak (074) 245 67 89 **Rabobank**

De Barrique

Azelsestraat 72, 7621 BB Borne
T: 074 - 267 19 61 www.debarrique.nl